

Djeca vojnici

Vuković, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:867203>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Djeca vojnici

Ana Vuković

Zagreb, rujan, 2016.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Djeca vojnici

Studentica: Ana Vuković

Mentor: Prof. dr. sc. Irma Kovčo Vukadin

Zagreb, rujan, 2016.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad (*Djeca vojnici*) i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ima i prezime: Ana Vuković

Mjesto i datum: Zagreb, rujan, 2016.

Djeca vojnici

Ana Vuković

Prof. dr. sc. Irma Kovčo Vukadin

Socijalna pedagogija/Odrasli

Sažetak:

Korištenje djece vojnika je značajan problem na koji ukazuju brojne međunarodne organizacije. Djeca vojnici uključuju djevojčice i dječake koji na razne načine sudjeluju u oružanim sukobima te uloge koje zauzimaju obuhvaćaju širok spektar od boraca, vratara, kuhara, glasnika te ih se koristi i u svrhe seksualnog iskorištavanja. Obzirom na navedeno i sam opseg posljedica je širok te može uključivati cijeli niz posljedica od fizičkih posljedica kao što je gubitak udova do problema mentalnog zdravlja i agresivnog ponašanja. UNICEF navodi kako je trenutno na globalnoj razini u oružane sukobe uključeno 300, 000 djece iako je stvarnu pojavnost ovog problema teško utvrditi. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers u svom izvješću za 2004. godinu navodi kako je ovaj problem bio prisutan u više od 60 država. Zbog navedenog je u svrhu bolje zaštite dječjih prava 2002. godine prihvaćen Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe gdje je kao minimalna dob za izravno sudjelovanje u oružanim sukobima određuje dob od 18 godina te se ističe posebna ranjivost djece i značajne posljedice koje ovakvo iskustvo ima na njihovu sigurnost i adekvatan razvoj. Cilj ovog rada je prikaz aktualnih spoznaja o problemu djece vojnika na način definiranja problema na međunarodnoj razini i prikaza značajnih obilježja konteksta i posljedica. Posebna pozornost se usmjerava na postojeći društveni odgovor usmjeren na njihovu reintegraciju te mogućnosti u razvoju intervencija u radu s bivšom djecom vojnicima.

Ključne riječi: *djeca vojnici, opseg, posljedice, reintegracija*

Child soldiers

Ana Vuković

Prof. dr. sc. Irma Kovčo Vukadin

Social pedagogy/Adults

Summary:

The use of child soldiers is a significant issue as it is noted by numerous international organizations. Child soldiers are both girls and boys who participate in numerous ways in armed conflict. The roles they occupy include the roles of fighters, porters, cooks, messengers and they are used for the purposes of sexual exploitation. The extent of negative effects on child soldiers varies and may include a wide range of consequences from physical damage, such as loss of limbs to mental health problems and aggressive behavior. UNICEF notes that the number of child soldiers globally includes 300, 000 children, although the actual incidence of the problem is difficult to determine. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers in its report in 2004 states that the phenomenon was present in more than 60 countries. Due to this, with a purpose of better protecting children's rights, in 2002 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict was adopted and it set a minimum age of 18 for direct participation in armed conflicts and it also highlighted the special vulnerability of children and significant consequences that this experience has on their safety and proper development. The aim of this study was to present the current knowledge about the problem of child soldiers and it does so by defining the phenomenon at the international level, providing insight in the extent and significant features of the context of child soldiers and the consequences. Special attention is given to the existing social response aimed at their reintegration and possibilities in the development of interventions with former child soldiers.

Key words: *child soldiers, extent, consequences, reintegration*

Sadržaj

1.	UVOD	1
2.	DEFINIRANJE POJMA DJECA VOJNICI.....	2
3.	MEĐUNARODNI STANDARDI KOJE SE ODOSE NA DJECU VOJNIKE	3
3.1.	Međunarodna prava djeteta	3
3.2.	Međunarodni humanitarni standardi.....	7
3.3.	Međunarodni standardi koji se odnose na rad	7
3.4.	Međunarodni standardi koji se odnose na trgovanje ljudima i ropstvo	8
3.5.	Međunarodni kazneni zakon.....	9
3.6.	Principi koji se odnose na djecu vojnike	11
4.	INCIDENCIJA I FENOMENOLOGIJA PROBLEMA DJECE VOJNIKA.....	12
5.	ETIOLOŠKI ČIMBENICI PROBLEMA DJECE VOJNIKA	14
6.	FAZE KORIŠTENJA DJECE VOJNIKA.....	18
6.1.	Faza regrutacije	18
6.2.	Faza treninga i indoktrinacije	21
6.3.	Faza iskorištavanja	24
7.	POSLJEDICE VOJNIČKOG ISKUSTVA KOD DJECE.....	26
7.1.	Fizičke posljedice	30
7.2.	Posljedice na mentalno zdravlje	31
7.2.1.	Posttraumatski stresni sindrom i depresija	31
7.2.2.	Zloupotreba sredstava ovisnosti	32
7.2.3.	Psihotični simptomi	32
7.2.4.	Suicidalnost	33
7.2.5.	Trauma bonding i empatija.....	33
7.2.6.	Moralne promjene i krivnja	34
7.3.	Socijalne posljedice	35
8.	DRUŠTVENI ODGOVOR NA DJECU VOJNIKE	37
8.1.	Programi razoružanja, demobilizacije i reintegracije	37
8.2.	Primjeri intervencija usmjerenih na rehabilitaciju i reintegraciju	42
9.	RAZVOJ INTERVENCIJA U RADU SA BIVŠOM DJECOM VOJNICIMA.....	46
10.	ZAKLJUČAK	49
11.	LITERATURA.....	52

1. UVOD

Korištenje djece vojnika je značajan problem koji je zadobio pažnju brojnih međunarodnih organizacija i znanstvene zajednice. Djeca vojnici uključuju djevojčice i dječake koji zauzimaju niz uloga u oružanim sukobima od boraca, kuhara, vratara, glasnika te ih se koristi i u svrhu seksualnog iskorištavanja. Ovakvi oblici iskorištavanja dovode do niza negativnih posljedica od onih fizičkih kao što su gubici udova do problema mentalnog zdravlja. Upravo zbog posebne ranjivosti djece u oružanim sukobima, a posebice zbog ovakvih oblika iskorištavanja, u posljednja dva desetljeća dolazi do porasta pažnje spomenutih međunarodnih aktera. Ipak, važno je napomenuti kako problem djece vojnika nije nova pojava. Prema Websteru (2007; prema Kageni, 2009) korištenje djece vojnika je zabilježeno čak 1212. godine kada su djeca sudjelovala u "Dječjem križarskom ratu". Također, bili su korišteni tokom Napoleonskih ratova, II. Svjetskog rata te tokom britanske kolonizacije. Smatra se kako je ovo rezultat nepostojanja zakona koji štite djecu od ovakvog iskorištavanja što ujedno ukazuje na percepciju djece i njihove pozicije u društvu. Do značajnog prekreta u gledanju na djecu vojnike dolazi objavljivanjem izvještaja Graće Machel o utjecaju oružanog sukoba na djecu 1996. godine (Beirens, 2004; prema Lee, 2009). Izvještaj Graće Machel osvjetljava prije zanemarenu problematiku djece vojnika i kršenja njihovih prava, te potiče na konkretne postupke u nošenju s ovim problemom.

Problem djece vojnika je kompleksan no, posljednjih godina dolazi do značajnog porasta istraživanja i saznanja o ovom problemu, te napora u području demobilizacije, reintegracije i rehabilitacije djece vojnika.

Cilj ovog rada je prikaz aktualne problematike problema djece vojnika na način definiranja problema na međunarodnoj razini i prikaza značajnih obilježja konteksta i posljedica. Poseban će se naglasak staviti na napore usmjerene na reintegraciju djece vojnika te na mogućnosti u razvoju intervencija s bivšom djecom vojnicima.

2. DEFINIRANJE POJMA DJECA VOJNICI

Pojam „dijete vojnik“ se najčešće izjednačava sa pojmom „borac“ ili jednostavno „vojnika“. Na spomen pojma „vojnika“, prva asocijacija uključuje osobu koja je u uniformi i barata oružjem. Ovo je najčešća asocijacija pri spomenu djece vojnika. Isto tako, pojam „borac“ se promatra kao suprotnost pojmu „civil“ ili „dijete“ (Tiefenbrun, 2007). Ovo zorno oslikava neke od poteškoća koje su postojale pri definiranju pojma „dijete vojnik“ te se sadašnje poimanje djece vojnika uvelike razlikuje od ovih i njima sličnih asocijacija.

Jedna od prvih definicija djeteta vojnika je ona principa Cape Towna utvrđena 1997. godine, koja dijete vojnika definira kao „svaku osobu koja ima manje od 18 godina, koja je dio bilo koje regularne ili iregularne oružane snage ili oružane skupine u bilo kojem svojstvu, koje uključuje no, nije ograničeno na kuhare, vratare, glasnike i uključuje one koji su pratnja takvim skupinama, osim članova obitelji. Također, uključuje djevojčice regrutirane u svrhu seksualnog iskorištavanja i prisilnog braka“. Dakle, pojam „dijete vojnik“ ne uključuje samo dijete koje je nosilo ili nosi oružje (UNICEF, 1997). Kako je ovo jedna od prvih definicija djece vojnika, ova je definicija jedna od najkorištenijih definicija u literaturi. Tokom posljednja dva desetljeća došlo je do znatnog porasta saznanja te stoga i literature o djeci vojnicima. Definiranje djece vojnika se mijenjalo zajedno sa razvojem novih i potpunijih znanja o samom problemu.

Tako je 2007. godine kao dio Pariških principa došlo do razvoja šire definicije djece vojnika. Pariški principi stoga definiraju dijete povezano s oružanom snagom ili oružanom skupinom (dijete vojnik) kao „svaku osobu koja ima manje od 18 godina, koja je, ili je bila regrutirana ili korištena od strane oružane snage ili oružane skupine u bilo kojem svojstvu, koje uključuje no, nije ograničeno na djecu, dječake i djevojčice, koji zauzimaju uloge boraca, kuhara, vratara, glasnika, špijuna ili pak u svrhe seksualnog iskorištavanja“. Također, naglašava se kako ovaj pojam ne obuhvaća samo djecu koja sudjeluju u direktnim sukobima kao borci (UNICEF, 2007). Vidljivo je kako je ova definicija vrlo slična definiciji principa Cape Towna no, moguće je uočiti kako ova definicija jasnije naglašava kako djeca vojnici mogu biti osobe koje su trenutno djeca vojnici ili su bila djeca vojnici. Također, svrha seksualnog iskorištavanja nije ograničena samo na djevojčice. Ipak, obje naglašavaju kako pojam dijete vojnika ne obuhvaća samo onu djecu koja zauzimaju ulogu boraca, već uključuju niz uloga.

Najnovija definicija djece vojnika je definicija koju koristi UNICEF (United Nations Children's Fund) koja navodi kako je dijete povezano sa oružanom snagom ili oružanom skupinom „svaka osoba koja ima manje od 18 godina, koja je dio bilo kakve oružane snage ili oružane skupine na bilo koji način, koji uključuje no, nije ograničen na zauzimanje uloga boraca, kuhara, vratara,

glasnika te svakoga tko prati takve skupine, osim članova obitelji“. Definicija uključuje djevojčice regrutirane u svrhu seksualnog iskorištavanja i prisilnog braka. Također, UNICEF ističe kako pojam dijete vojnik nije pogodan jer ne obuhvaća cijeli raspon uloga koje zauzimaju dječaci i djevojčice u vojne svrhe (United Nations Children’s Fund, 2011).

Nadalje, pojam dijete vojnik često nije direktno definiran u međunarodnim standardima već je navedena definicija pojma dijete, dobne granice pojedinih zabrana, aktivnosti koje su zabranjene ili prava koja su time prekršena. No, o samim međunarodnim standardima bit će riječi u slijedećem poglavlju.

3. MEĐUNARODNI STANDARDI KOJE SE ODNOSI NA DJECU VOJNIKE

Kako bi se što cjelovitije prikazala problematika djece vojnika važno je prikazati ključne međunarodne standarde koje obuhvaćaju problem djece vojnika. Problem djece vojnika dobio je istaknut značaj na području međunarodnih humanitarnih i ljudskih prava s objavljivanjem studije Graçe Machel u sklopu Ujedinjenih naroda (u daljnjem tekstu UN) o utjecaju oružanog sukoba na djecu 1996. godine (Beirens, 2004; prema Lee, 2009). Stoga je i za očekivati kako je pristup problemu na globalnoj razini dominantno usmjeren na zaštitu dječjih prava. Točnije, problem djece vojnika se konceptualizira kao povreda univerzalnih dječjih prava te stoga predstavlja kršenje međunarodnih humanitarnih normi (Seaman, 2000; Rosen, 2007; Francis, 2007; prema Lee, 2009). Iako je ovaj pristup dominantan, prisutan je niz različitih pristupa koji se međusobno preklapaju te su međusobno povezani. Problem djece vojnika, unutar niza normi, obuhvaća područja: dječjih prava, trgovanja ljudima, ropstva te područje eksplorativnog dječjeg rada (Tiefenbrun, 2007). Stoga, međunarodni standardi koji štite djecu vojnika obuhvaćaju: međunarodna prava djeteta, međunarodne humanitarne standarde, međunarodne kaznene zakone i međunarodne standarde koji se odnose na rad (Udombana, 2000; prema Tiefenbrun, 2007). Također, obuhvaćaju međunarodne standarde koji se odnose na trgovanje ljudima i ropstvo. Korištenje djece vojnika, kako je već prije navedeno, uključuje razne oblike iskorištavanja te je stoga ovom problemu moguće pristupiti na više načina. Pristup može biti usmjeren specifično na problem djece vojnika kao cjeline, može biti usmjeren na pojavu kao oblike prisilnog rada, kao oblik trgovanja ljudima i tako dalje. U nastavku će biti prikazani neki od najvažnijih.

3.1. Međunarodna prava djeteta

Konvencija o pravima djeteta (u daljnjem tekstu Konvencija) je jedan od univerzalno prihvaćenih instrumenata koji štite ljudska prava, te su je ratificirale sve države osim

Sjedinjenih Američkih Država i Somalije (Tiefenbrun, 2007). Opća skupština UN-a usvojila je Konvenciju 20. studenog 1989. godine, te je Konvencija stupila na snagu 2. rujna 1990. godine (Kageni, 2009). Hrvatska je stranka Konvencije od 1991. godine (http://www.dijete.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=107). Konvencija definira dijete kao svaku osobu mlađu od 18 godina. Konvencija definira osnovna prava djece, uključujući i pravo na opstanak, zaštitu od štetnih utjecaja, zlostavljanja i iskorištavanja (Kageni, 2009). Međutim, iako je dijete definirano kao svaka osoba koja ima manje od 18 godina, članak 38. kao minimum za regrutiranje ili sudjelovanje u oružnim sukobima određuje 15 godina. Države stranke su stoga dužne spriječiti regrutaciju i sudjelovanje u direktnim sukobima osoba koje imaju manje od 15 godina (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php).

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe (u daljnjem tekstu Fakultativni protokol) jedan je od najvažnijih međunarodnih instrumenata koji odgovara na uporabu djece vojnika. Usvojen je od strane Opće skupštine UN-a 25. svibnja 2000, godine te je stupio na snagu 12. veljače 2002. godine (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Hrvatska je ratificirala Fakultativni protokol 2002. godine (Zakon o potvrđivanju fakultativnog protokola uz konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe, 018-05/02-01/04). Njegovo stupanje na snagu predstavlja svojevrsnu prekretnicu obzirom da se direktno i specifično usmjerava na djecu vojnike i njihovu zaštitu, izdvajajući ih stoga kao skupinu prema kojoj je potrebno usmjeriti posebnu pažnju. Fakultativni protokol jasno definira dopuštenu minimalnu dob za obveznu regrutaciju, dobrovoljnu regrutaciju te direktno sudjelovanje u neprijateljstvima (Tiefenbrun, 2007). Kao dobnu granicu za izravno sudjelovanje u neprijateljstvima i obvezno regrutiranje od strane države postavlja 18 godina. Članice koje su ratificirale ovaj protokol mogu regrutirati članove u dobi od 16 godina ukoliko to osoba čini dobrovoljno no, iste osobe i dalje ne smiju sudjelovati u direktnim neprijateljstvima. Dodatno, sama država u vrijeme ratifikacije ovakve propise mora naglasiti tokom ratifikacije te polaže obvezujuću izjavu kojim navodi minimalnu dob za ovakvu regrutaciju te se time postavljaju određeni zaštitni mehanizmi. Također, Fakultativni protokol i nedržavnim oružanim skupinama zabranjuje regrutiranje ili korištenje u neprijateljstvima osoba koje imaju manje od 18 godina (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Obveze država koje su ratificirale ovaj protokol između ostalog uključuju: povišenje dobi za obvezno regrutiranje, poduzimanje svih mogućih mjera za sprječavanje nepropisne regrutacije što uključuje usvajanje pravnih mjera i kriminaliziranje takve prakse, demobiliziranje na

nepropisan način regrutiranih osoba te osiguravanje pomoći za fizički i psihosocijalni oporavak te socijalnu integraciju. Države su također dužne osigurati rehabilitaciju i socijalnu reintegraciju demobilizirane djece vojnika što uključuje financijsku i drugu pomoć. Nadalje, države koje dozvoljavaju dobrovoljnu regrutaciju imaju obvezu stoga osigurati da je ta regrutacija zbilja dobrovoljna, da je regrutacija provedena uz informiranu suglasnost roditelja ili skrbnika, da su osobe informirane o obliku službe, te da je predočen dokaz o navršenoj dobi osobe. Naposljetku, države članice su dužne podnijeti izvješće dvije godine nakon što Fakultativni protokol stupi na snagu te nakon toga svakih pet godina (Zakon o potvrđivanju fakultativnog protokola uz konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe, 018-05/02-01/04).

Kao što je vidljivo Fakultativni protokol je podigao dob regrutacije i sudjelovanja u direktnim sukobima na 18 godina što ukazuje na promjenu načina na koji se djeca promatraju, a posebice kada su pitanju djeca vojnici. Fakultativni protokol je dosad ratificiralo 165 država. Trenutno, 14 zemlja članica UN-a je potpisalo, no nije ratificiralo Fakultativni protokol. Neke od njih uključuju Somaliju, Pakistan, Iran i Myanmar (<https://childrenandarmedconflict.un.org/mandate/country-status-2/>). Iako je ovaj protokol jedan od najvažnijih, kada je u pitanju zaštita djece vojnika vidljivo je kako određeni dio djece, prema prije navedenim definicijama, nije obuhvaćen ovim protokolom. Naime, on dodatnu pažnju poklanja direktnom sudjelovanju u neprijateljstvima što isključuje znatan dio djece vojnika. Specifično, on isključuje djecu koja zauzimaju uloge kao što su kuhari, vratari i slično, te se njime posebice zanemaruju djevojke koje su najčešće regrutirane u svrhu seksualnog iskorištavanja ili u svrhu obavljanja "uslužnih" zadataka. On dakle ne definira tko je „dijete vojnik“ već određuje parametre unutar kojih su djeca u oružanim sukobima zaštićena. Dodatno, iako postavlja jasne zahtjeve za zemlje članice, sama provedba tih zahtjeva ne mora uvijek biti potpuna i dosljedna te i dalje postoje mogućnosti manipulacije. Ovo se posebice pokazalo točnim u slučaju Myanmara. Iako Myanmar nije ratificirao Fakultativni protokol u svojim zakonima kao granicu dobrovoljne regrutacije navodi 18 godina. Naime, u izvješću *Forgotten Future* Obrazovnog Instituta za ljudska prava u Burmi navedeno je kako se djeci prijetilo uhićenjem i zatvorom ukoliko se ne prijave "dobrovoljno" te su bili prisiljeni potpisati dokumente koji potvrđuju da imaju 18 godina, te da se prijavljuju dobrovoljno (*Forgotten Future*, 2008; prema Debchaudhury, 2014). Također, dob je često teško utvrditi iz niza razloga kao što je primjerice nepostojanje rodni listova što je ujedno jedna od preporuka UNHCR- a (1994; prema Alfredson, 2002) u nošenju s problemom djece vojnika.

Implementaciju Konvencije i Fakultativnog protokola od strane država članica nadzire Odbor UN-a o pravima djeteta (u daljnjem tekstu Odbor) (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Odbor je međunarodno tijelo koje se sastoji od 18 nezavisnih stručnjaka koje su izabrale zemlje članice. On pregledava izvještaje zemalja članica te daje prijedloge za poboljšanje implementacije Konvencije i Fakultativnog protokola, a prijedloge objavljuje u dokumentu pod nazivom Zaključna razmatranja (eng. Concluding Observations). Odbor može zahtijevati dodatne informacije od zemalja članica kao što su primjerci zakonskih akata, statističke podatke i slično. Također, Odbor održava javne rasprave ("Dani javnih rasprava") o određenim pitanjima. Na ove rasprave su uobičajeno pozvane nevladine organizacije, a Odbor surađuje sa nevladinim organizacijama i u području prikupljanja informacija. Nakon ovih rasprava Odbor objavljuje Generalne preporuke (eng. General Recommendations) za pojedinu temu. Nakon javne rasprave 1992. godine na temu djece u oružanim sukobima je došlo do razvoja ideje izrade Fakultativnog protokola (http://www.unicef.org/protection/option_protocol_conflict.pdf). Vlada Republike Hrvatske je svoje prvo izvješće Odboru UN-a o pravima djeteta o provedbi Fakultativnog protokola poslala 2006. godine (UNICEF, 2011). Prvo izvješće Odboru UN-a o pravima djeteta o provedbi Fakultativnog protokola ističe kako je Hrvatska poduzela sve potrebne zakonodavne i ostale mjere koje se odnose na zaštitu djece što uključuje i zabranu regrutacije djece. Navodi se kako su maloljetnici zaštićeni domaćim zakonom koji zabranjuje regrutaciju osoba koje nisu napunile 18 godina. Tako Zakon o obrani ističe kako se samo regrutiraju osobe koje su napunile 18 godina te time stekle punoljetnost. Također se navodi kako ne postoje zakonske odredbe koje bi omogućile snižavanje dobi kod regrutacije u izuzetnim slučajevima (Pravobranitelj za djecu RH, 2006). Najnoviji Zakon o obrani koji je stupio na snagu 2015. godine isto tako navodi kako vojna obveza nastaje kada osoba navršiti 18 godina (Zakon o obrani, 73/13, 75/15, 27/16). Treće i četvrto periodično izvješće Konvencije o pravima djeteta Odboru UN-a za prava djeteta navodi kako je izmjenama Kaznenog zakona iz 2004. zabranjeno da se djeca mlađa od 18 godina regrutiraju u nacionalne oružane snage ili da se koriste u aktivnom sudjelovanju u neprijateljstvima (Pravobranitelj za djecu, 2010). Nadalje, u Kaznenom zakonu koji je na snazi od 2013 godine je regrutacija djece u nacionalne ili druge oružane skupine te njihovo aktivno sudjelovanje navedeno kao jedan od ratnih zločina. Također, korištenje djece u oružanim sukobima je navedeno kao oblik eksploatacije kod kaznenog djela trgovanja ljudima (Kazneni zakon, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Prema navedenom moguće je zaključiti kako je Hrvatska usvojila adekvatne zakonske mjere kada je u pitanju sprječavanje pojave djece vojnika i kriminalizacije takvih postupaka.

3.2. Međunarodni humanitarni standardi

Ženevska deklaracija o pravima djeteta koja je usvojena 26. rujna 1924. godine je standard kojim ideja o nužnosti posebne zaštite djece prvi puta dobiva međunarodno značenje (Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924; prema Gagro i Poropat, 2015). Ona sadržava pet točaka u kojima su istaknuta prava djeteta te se ističe kako potrebe djece uključuju više od same fizičke zaštite. Kada su specifično u pitanju potrebe djece za vrijeme oružanih sukoba, što uključuje i djecu vojnike, navodi se kako Ženevska deklaracija o pravima djeteta sadržava kratku odredbu da je u tim slučajevima djeci potrebno pružiti pomoć (Dutli i sur., 1996; prema Fabijanić Gagro i Poropat, 2015). Nadalje, poslije Drugog svjetskog rata dolazi do razvoja međunarodnih humanitarnih standarda te se 1949. godine usvajaju četiri Ženevske konvencije. No, one sadrže tek mali broj odredbi koje štite djecu u oružanim sukobima. Konvencija o zaštiti građanskih osoba sadrži vrlo malo odredbi koje štite djecu općenito u oružanim sukobima i to u sklopu općenite zaštite stanovništva te njihova položaja i postupanja s njima (Gagro i Poropat, 2015). Zbog nedovoljne zaštićenosti djece vojnika Ženevskom deklaracijom o pravima djeteta i Ženevskim konvencijama dolazi do razvoja dva dodatna protokola.

Dodatni protokoli (iz 1977 godine) četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine postavljaju 15 godina kao minimalnu dob za regrutaciju i sudjelovanje u oružanim sukobima. Ova odredba se odnosi na državne i ostale aktere te na unutar granične i međunarodne sukobe (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Protokoli I i II Ženevskih konvencija djeci koja su dio oružanih sukoba pristupaju s posebnom pažnjom. Protokol I obvezuje države da spriječe direktno sudjelovanje djece koja imaju manje od 15 godina u međunarodnim oružanim sukobima, te se naglašava kako bi se pri regrutaciji najprije trebali regrutirati oni stariji (Protocol I, 1977; prema Tiefenbrun, 2007). Protokol II pak izričito zabranjuje regrutaciju, te izravno i neizravno sudjelovanje u unutar graničnim oružanim sukobima (Protokol II, 1977; prema Tiefenbrun, 2007). Hrvatska je ratificirala četiri Ženevske konvencije iz 1949. i navedene dodatne protokole što upućuje na ulaganje napora u zaštitu djece vojnika ([http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/ujedinjeni-narodi-\(un\)-staro/ljudska-prava/](http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/ujedinjeni-narodi-(un)-staro/ljudska-prava/)).

3.3. Međunarodni standardi koji se odnose na rad

Međunarodna organizacija rada osnovana je Mirovnim sporazumom iz Versaillesa 1919. godine, kao međunarodna organizacija čiji je cilj promocija socijalne pravde i poboljšanja uvjeta rada. Navedene ciljeve nastoji postići stvaranjem jednakih mogućnosti žena i muškaraca za pošten rad i to uvjetima jednakosti, slobode, ljudskog dostojanstva i sigurnosti. Hrvatska je

postala članicom 30. lipnja 1992. godine. Neka od pojedinih područja rada ove organizacije uključuju sigurnost radnog mjesta te rad djece. Standardi Međunarodne organizacije rada uključuju konvencije i preporuke (<http://www.hup.hr/medjunarodna-organizacija-rada-ilo-i-medjunarodna-konferencija-rada-ilc.aspx>). Dvije konvencije koje svojim sadržajem obuhvaćaju problem djece vojnika su Konvencija 182 Međunarodne organizacije rada o najgorim oblicima dječjeg rada i Konvencija 138 Međunarodne organizacije rada o minimalnoj dobi za zapošljavanje.

Konvencija 138 Međunarodne organizacije rada o minimalnoj dobi za zapošljavanje je usvojena 26. lipnja 1973. godine, a na snagu je stupila 19. lipnja 1976. godine. Zemlje članice koje su ratificirale ovu konvenciju su dužne slijediti utvrđenu nacionalnu politiku sa svrhom ukidanja dječjeg rada, postupno podizati minimalnu dob za stupanje u radni odnos koji je u skladu s psihofizičkim razvojem osobe. Također, za stupanje u radni odnos koji po svojim karakteristikama ili okolnostima može ugroziti zdravlje, sigurnost ili moral se kao minimalna dob postavlja 18 godina (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php).

Konvencija 182 Međunarodne organizacije rada o najgorim oblicima dječjeg rada usvojena je 16. lipnja 1999. godine, a stupila je na snagu 19. studenog 2000. godine. Njom se poziva zemlje članice koje su je ratificirale da poduzmu hitne i učinkovite mjere kako bi osigurale ukidanje i zabranu najgorih oblika dječjeg rada. Najgori oblici dječjeg rada uključuju prisilno ili obvezno regrutiranje djece za njihovo korištenje u oružanim sukobima (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Hrvatska je članica obje konvencije Međunarodne organizacije rada (UNICEF, 2011).

Obzirom da se uloge djece vojnika, te s njima povezane aktivnosti mogu promatrati kao oblik rada, ove dvije konvencije na svojevrsan način indirektno i direktno štite djecu vojnike. Kao što je navedeno u drugoj konvenciji, jedan od najgorih oblika dječjeg rada uključuje regrutaciju i korištenje djece u oružanim sukobima. Također, ovakav i drugi oblik prisilnog rada se usko povezuje sa trgovanjem ljudima.

3.4. Međunarodni standardi koji se odnose na trgovanje ljudima i ropstvo

UN Konvencija protiv organiziranog transnacionalnog kriminaliteta te dopunski Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovanja ljudima, posebno ženama i djecom ("Palermo Protokol") (UN, 2000) definira trgovanje ljudima kao: „regrutiranje, transport, organiziranje prijelaza, skrivanje ili prihvata osoba te prijetnje ili upotreba sile ili drugih oblika prinude, otmicom, prijevarom, obmanom, zlouporabom ovlasti ili položaja ranjivosti ili davanjem,

odnosno, primanjem novca ili usluga dobivanje pristanka osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom u svrhu iskorištavanja. Iskorištavanje uključuje, najmanje, iskorištavanje prostitucijom osoba ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili radnje slične ropstvu, samovoljno podčinjavanje ili odstranjivanje organa.“. Korištenje djece vojnika se može vidjeti kao oblik eksploatacije, bilo da se na njega gleda kao na prisilni rad ili kao na oblik ropstva. Ova definicija obuhvaća seksualno iskorištavanje djece što je dio problema djece vojnika te prisilnu regrutaciju djece vojnika. Ipak, vidljivo je kako temeljem ove definicije nije moguće zaštititi svu djecu vojnika. Ovo je najistaknutije obzirom na oblike regrutacije te prije spomenute oblike manipulacije dokumentacijom i slično. Valja napomenuti kako je Hrvatska članica UN Konvencije protiv transnacionalnog kriminaliteta te dopunskog Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovanja ljudima, posebno ženama i djecom (UNICEF, 2011).

Trgovanje ljudima i prisilno korištenje djece kao vojnika vidi se kao svojevrsan oblik ropstva. Konvencija o ropstvu iz 1926. godine definira ropstvo kao stanje ili status koje podrazumijeva manjak ili potpuni nedostatak moći. Konvencija o ropstvu iz 1956. godine prijašnjoj definiciji ropstva dodaje dužničko ropstvo, služenje te bilo koju drugu praksu pri čemu se vlasništvo žene ili djeteta prenosi s jedne osobe na drugu. Prijevoz, otmica i korištenje djece kao vojnika nedvojbeno je unutar prije spomenutih definicija (Tiefenbrun, 2007).

3.5. Međunarodni kazneni zakon

Rimski statut uspostavlja stalni kazneni sud koji procesuirá osobe koje su optužene za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid. Sporazum je stupio na snagu 1. srpnja 2002. godine. Između ostalog, Rimski statut kao ratni zločin vidi „regrutiranje djece mlađe od 15 godina u državne oružane snage ili njihovo aktivno sudjelovanje u direktnim neprijateljstvima“. Ovo vrijedi za unutar granične i međunarodne sukobe. Rimski statut isto tako definira seksualno ropstvo kao ratni zločin te zločin protiv čovječnosti (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Rimski statut (2002; prema Mukhar, 2014) je jedan od prvih propisa koji je kriminalizirao korištenje djece koja imaju manje od 15 godina u unutar graničnim i međunarodnim oružanim sukobima na međunarodnoj razini. Međunarodni kazneni sud ima moć nadležnosti nad osobama koje su počinile najteža kaznena djela što uključuje progon pojedinca za prije navedena djela. Osim toga, članak 26. Rimskog statuta zabranjuje progon osoba koje su mlađe od 18 godina. Ovo naravno isključuje kaznenu odgovornost djece vojnika što pokazuje kako je prepoznato da je djeci koja su bila djeca vojnici potrebna posebna zaštita. Također, aktivno sudjelovanje nije definirano samo kao izravno sudjelovanje u

neprijateljstvima već pokriva i aktivno sudjelovanje u aktivnostima vezanim uz sukobe kao što su izviđanje, špijunaža, sabotaze, dostavljanje te korištenje djece kao mamaca (Lubanga Confirmation of Charges, 2007; prema Waschefort, 2010). Međunarodno kriminalizirani oblici korištenja djece vojnika i dalje ne uključuju cijeli niz uloga koje djeca vojnici zauzimaju. Također, obzirom na razne načine regrutacije koji će biti pojašnjeni kasnije u tekstu, velik dio djece ovime nije obuhvaćen. Ovo je ključno, obzirom da se kažnjavanje počinitelja može vidjeti kao potencijalna prevencija buduće regrutacije i korištenja djece vojnika samom društvenom osudom.

Nadalje, važno se osvrnuti na samo kažnjavanje djece vojnika za djela koja su počinili tokom svoje "službe". Naime, navedeno je kako ih često tretiraju kao odrasle upravo zbog djela koje su počinili (Bold, 2002; prema Tiefenbrun, 2007). Međunarodni odbor Crvenog križa izvještava kako se stotinama djece oduzima sloboda zbog njihovog sudjelovanja u oružanim sukobima te navode kako bi se pristup ovoj djeci trebao temeljiti na principima međunarodnog prava i maloljetničkog pravosuđa (International Committee of the Red Cross, 2012). Ova i povezana pitanja su još uvijek područje debate. Dok neki smatraju kako bi djeca vojnici trebali biti procesuirani za svoja djela, drugi smatraju kako bi to trebalo izostati, obzirom na činjenicu da su u pitanju djeca. Neki od argumenata za neprocesuiranje djece vojnika uključuju argument AMA (American Medical Association) koji navodi kako „adolescentni mozgovi nisu u potpunosti razvijeni u prefrontalnom području, te kako su adolescenti u manjoj mogućnosti nego odrasli kontrolirati svoje nagone, te se stoga ne bi trebali držati u potpunosti odgovornima“ (Rosen , 2007; prema Tiefenbrun, 2007). Ovo je usko povezano sa percepcijom i poimanjem djece vojnika. Djecu vojnike se promatra na više načina pa su tako nekad percipirani samo kao vojnici, a ponekad samo kao žrtve i civili. Čini se kako je nemoguće u potpunosti ih smjestiti u jednu od ovih kategorija, te je njihova pozicija često višestruka i zbog toga zbunjujuća. Sama obilježja oružanih sukoba dovode do distorzije prijašnjih granica, te se samim postojanjem oružanih sukoba okolnosti i uvjeti u kojima se odvijaju pojedine situacije uvelike mijenja. Stoga je vrlo teško zadovoljiti potrebe da se počinitelji za određena djela kazne, te da se u obzir uzmu posebne okolnosti i budući razvoj ove djece. Usprkos ovome neke od postojećih ideja se čine obećavajućima kao što je slučaj sa promicanjem restorativnog pristupa koji teži zamijeniti uobičajeni sudski proces sa komisijama za istinu (eng. truth commission). Ovaj pristup promiče i Amnesty International navodeći kako je ovo moguće rješenje konflikta između potrebe za preuzimanjem odgovornosti za počinjena djela i uzimanje u obzir najboljeg interesa djece (Amnesty International, 1993; prema Nagle, 2011).

3.6. Principi koji se odnose na djecu vojnike

Pariški principi i načela utemeljena su 2007. godine. Njihova izrada slijedi reviziju Cape Town principa prijašnjih vodećih načela za problem djece vojnika od 1997. godine. Pariške principe je potvrdilo 58 država na sastanku u Francuskoj u veljači 2007. godine. Cilj Pariških principa je borba protiv nezakonite regrutacije i korištenja djece vojnika. Njihovi specifični ciljevi uključuju prevenciju, prevenciju njihove regrutacije osiguravanje oslobođenja djece vojnika te pružanje zaštite. Priznavanjem ovih principa zemlje članice daju suglasnost kako će sprovoditi smjernice (http://www.child-soldiers.org/international_standards.php). Spomenuti principi uvelike doprinose razvoju sveobuhvatnijeg i učinkovitijeg pristupa djeci vojnicima obzirom da su usmjerena na produkciju novih saznanja, čime mijenjaju način poimanja i teoretiziranja o djeci vojnicima i najvažnije, dovode do pristupa djeci vojnicima koji je utemeljen na dokazima.

Pregledom dijela standarda koje se odnose na djecu vojnike vidljivo je kako je problem djece vojnika obuhvaćen nizom dokumenata, bilo da su usmjerene direktno na djecu vojnike ili da reguliraju pojedine aspekte problema djece vojnika. Iako se može zamijetiti kako niti jedan od tih standarda samostalno ne pruža sveobuhvatan okvir, sam volumen standarda koje se mogu primijeniti na djecu vojnike specifično, te na djecu općenito, dokaz je specifične osjetljivosti međunarodnih aktera na obilježja djetinjstva i probleme djece, te ukazuje na uložene napore za njihovu zaštitu. Također, vidljivo je kako su standardi namijenjeni nošenju sa problemom djece vojnika u neprestanom razvoju, te su osjetljivi na promjene. Ipak, prisutan je problem definiranja dopuštene dobi za obvezno i dobrovoljno regrutiranje i sudjelovanje u oružanim sukobima. Naime, većina autora i međunarodnih aktera zastupa pristup koji navodi kako je nužno bez iznimke postaviti 18 godina kao dob za dobrovoljno i obvezno regrutiranje i sudjelovanje u oružanim sukobima. Ovo je prisutno zbog stajališta kako je dob od 18 godina svojevrsan prijelaz iz djetinjstva u odraslost, a oružani sukobi su namijenjeni za odrasle osobe (Lee, 2009). Ovaj pristup je također znan kao „straight 18“ pristup. Kao protuargument se navodi kulturalno poimanje odraslosti i samo poimanje djece i djetinjstva te se kao primjer navodi kako u afričkim kulturama gdje djevojke prestaju biti djeca kada stupe u brak, te da se kao prelazak u odraslost može vidjeti sam brak. Tako se navodi kako obzirom da sam prijelaz u odraslost nije univerzalan i norme bi trebale biti kulturalno osjetljive (Cherwon 2014). No, opet se navodi kako su osobe ispod 18 godina još uvijek u razvoju te se bilo kakvo sudjelovanje u oružanim sukobima može vidjeti kao oblik zlostavljanja i ugrožavanja normalnog razvoja (D'Alessandra, 2014). Ovo ukazuje na potrebu daljnjeg razvoja primjerenih standarda. Osvrnemo li se kratko na način na koji je Hrvatska pristupila problemu djece vojnika možemo

zaključiti kako su, obzirom na usvojene međunarodne standarde te izmjene nacionalnog zakonodavstva, učinjeni svi potrebni koraci kako bi se spriječila pojava djece vojnika te kako bi se kriminalizirala njihova uporaba.

4. INCIDENCIJA I FENOMENOLOGIJA PROBLEMA DJECE VOJNIKA

Nekoliko mjeseci prije nego je Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe stupio na snagu objavljen je prvi izvještaj Koalicije za zaustavljanje uporabe djece vojnika (eng. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers) (2001; prema Kageni, 2009) u kojem se navodi kako: „u bilo kojem trenutku, više od 300,000 djece ispod 18 godina, što uključuje dječake i djevojčice, se bori u državnim snagama i naoružanim opozicionim skupinama u više od 30 zemalja u svijetu“. U međuvremenu, navodi se kako je broj oružanih skupina koje koriste djecu vojnike rastao, tako se ova brojka 2006. godine povećala na 40 oružanih snaga, a 2007. godine djecu vojnike je koristilo 57 oružanih snaga. Izvještaj Koalicije za zaustavljanje uporabe djece vojnika koji je objavljen 2008. godine također procjenjuje kako je u svijetu prisutno 200,000 do 300,000 djece vojnika. Dodatno, kao ekstreman primjer opsega ovog problema ističe se Myanmar gdje se procjenjivalo kako je oko 350,000 vojnika uključivalo djecu vojnike (Human Rights Watch, 2002; prema Vautravers, 2009). Također, navodi se kako je većina aktivna na afričkom kontinentu i to 100,000, te je nešto manje djece vojnika na Srednjem istoku i u Aziji (Koalicija za zaustavljanje uporabe djece vojnika, 2008; prema Vautravers, 2009).

Izvještaj Glavnog tajnika o djeci i oružanim sukobima (eng. Secretary-General on Children and armed conflict) (2015) iz 2015. godine koje prikazuje stanje i poziciju djece u oružanim sukobima za 2014. godinu ističe pojave kao što je regrutacija djece kao djece vojnika, seksualno nasilje nad djecom, ubijanje i sakaćenje djece, otimanje djece i slično kao teške povrede. Izvještava se o pojavi porasta regrutacije djece u oružane snage, a jedan od takvih primjera je Jemen, gdje se navodi kako je opseg regrutacije šest puta veći nego prije. Regrutacija djece vojnika je i dalje prisutna u 20 oružanih sukoba. Važno je istaknuti kako su djeca vojnici regrutirani od strane državnih i nedržavnih oružanih skupina kao što su pobunjeničke i terorističke skupine. Države u kojima je regrutacija trenutno prisutna, te su razmatrane od strane Glavnog tajnika o djeci i oružanim sukobima uključuju: Afganistan, Srednjoafričku Republiku, Demokratsku Republiku Kongo, Irak, Izrael, Palestinu, Libanon, Libiju, Mali, Myanmar, Somaliju, Južni Sudan, Sudan, Sirijsku Arapsku Republiku te Jemen. Osim ovih država regrutacija je prisutna i u: Kolumbiji, Indiji, Nigeriji, Pakistanu, Filipinima i Tajlandu (<https://childrenandarmedconflict.un.org/countries/countries-caac/>). Otmice su i dalje široko

prisutne kod skupina Al-Shabaab, Boko Haram, Islamske države u Iraku, Levant (Isil) i Lord's Resistance Army (LRA), a broj je u znatnom porastu u Afganistanu i Južnom Sudanu (Secretary-General on Children and armed conflict, 2016). U državama je najčešće aktivno više oružanih skupina koje regrutiraju djecu vojnike, a ovo su samo neke od njih koje su istaknute kao izrazito problematične. Osim toga, uočeno je kako je vremenom sve zastupljeniji trend povećanog korištenja djece vojnika od strane nedržavnih skupina (Vautravers, 2009). Također se navodi kako je u nekim oružanim sukobima značajno veća vjerojatnost kako će nedržavne oružane snage, poput pobunjeničkih skupina koristiti djecu vojnike, a kao objašnjenje navode kako zbog činjenice da nisu dio državnih snaga teže regrutiraju vojnike. Odrasli muškarci su tako u tim zemljama često već dio državnih oružanih snaga. Tako se smatra kako je Lord's Resistance Army iz Ugande, tokom trideset godina regrutirala oko 30,000 djece vojnika, a slične brojke se navode i za pobunjeničke skupine u Demokratskoj Republici Kongo (Vautravers, 2009).

Nadalje, moguće je uočiti kako dolazi do promjena u ratovanju i oružanim sukobima, te su stoga sve prisutniji unutar granični sukobi, dolazi do povećanja broja pobunjeničkih i terorističkih skupina čije djelovanje ne mora biti ograničeno samo na područje neke države, te su se sama obilježja načina ratovanja promijenila. Ove i druge promjene osim što utječu na oblikovanje obilježja ovog problema, drže se za jedne od ključnih etioloških čimbenika no, o tome će biti riječi slijedećem poglavlju.

Spomenute skupine regrutiraju djecu gotovo svih dobnih skupina. Betancourt i sur. (2009; prema Klasen i sur., 2010) navode kako većina djece vojnika ima između 15 i 18 godina, ali neki su pak mlađi i od 7 godina. Tako je primjerice u 31 zemlji u kojoj su bili prisutni oružani sukobi 1998. godine, 87% djece vojnika imalo manje od 18 godina, a 71% djece je imao manje od 15 godina (Koalicija za zaustavljanje uporabe djece vojnika, 2008; prema Vautravers, 2009). Dodatno, Williams (2001; prema Kageni, 2009) navodi kako je tokom rata u Sierra Leoneu 7000 djece vojnika imalo između 8 i 14 godina.

Uloge koje zauzimaju i aktivnosti koje obavljaju su raznovrsne, te opće kategorije aktivnosti poput sudjelovanja u direktnim oružanim sukobima poprimaju specifične karakteristike ovisno o pojedinom oružanom sukobu i nizu drugih okolnosti. Primjerice, dok je dio djece vojnika u oružanim sukobima korišten kao topovsko meso, dio je prisiljen koristiti oružje, a dio je rođen u oružanim skupinama kao djeca boraca, te se stoga bore kada su spremni koristiti oružje. Neki su korišteni u prvim redovima sa svrhom odvratanja neprijatelja jer smatraju da će neprijatelji oklijevati napasti djecu. Neke se koristi kako bi se deminirale mine na način da su prisiljeni

hodati po minskim poljima, te tako čiste put ostatku postrojbe, dok se neke, najčešće djevojčice, koristi za seksualno iskorištavanje (Nagle, 2011). Pojedinačni oblici iskorištavanja će biti detaljnije opisani u poglavljima koja slijede.

Regrutira se dječake i djevojčice, te se procjenjuje, iako je točan broj teško odrediti, kako u ukupnom broju, 20 do 50 posto čine djevojčice, te da su neke mlađe od 8 godina (Human Rights Watch, 2003; prema D'Alessandra, 2014). Prema drugim procjenama, djevojke čine između 10 i 30 posto djece vojnika. Kada su djevojčice u pitanju, navodi se kako su one nešto prisutnije u nedržavnim oružanim skupina, ali su također korištene od strane državnih oružanih snaga (<http://www.child-soldiers.org/faq.php>).

Iako postoje određene procjene o opsegu ovog problema, pouzdan broj djece vojnika i druge karakteristike je teško utvrditi. Naime, ovo je velikim dijelom zbog same prirode oružanih sukoba. Koalicija za zaustavljanje uporabe djece vojnika navodi kako više ni ne pokušava utvrditi stvaran broj djece vojnika te ističe u svom izvješću iz 2008. godine kako smatraju da je broj djece vojnika snižen zbog prekida određenih sukoba od 2004. godine no, kako konstantno dolazi do novih sukoba te kako je stoga određivanje stvarnog stanja bilo onemogućeno (The Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008; prema Nagle, 2011). Huynh i sur. (2015) navode kako je vjerojatnost pogreške u procjeni broja djece vojnika velika obzirom na opasnosti prikupljanja podataka u područjima sukoba i činjenicu kako oružane skupine rijetko kad izlaze u susret organizacijama koje prikupljaju podatke. Nadalje, često je nemoguće precizno utvrditi dob djece vojnika jer djeca najčešće nemaju rodne listove (Bold, 2002; prema Nagle, 2011). Također, kao što je već prije spomenuto, sami dokumenti koji potvrđuju dob mogu biti falsificirani. Ne smije se zanemariti kako je broj djece vojnika iznimno promjenjiv te se njegov volumen neprestano mijenja. Uzmemo li u obzir prirodu aktivnosti koje obavljaju i njihova fizička obilježja velik dio djece vojnika se vidi kao potrošan i može umrijeti tijekom svoje "službe", može pobjeći ili biti ponovno regrutiran, dostići punoljetnost u oružanim snagama što onemogućava točno procjenjivanje broja djece vojnika (Lorey, 2001).

5. ETIOLOŠKI ČIMBENICI PROBLEMA DJECE VOJNIKA

Više je međusobno povezanih čimbenika koji objašnjavaju pojavu, povećanu regrutaciju i korištenje djece vojnika. Neki od njih uključuju nestabilnost države, globalizaciju, povećanje broja ratova i njihovo produženo trajanje te druge promjene u ratovanju, širenje bolesti kao što je AIDS i slično, čime dolazi do veće nezaštićenosti djece čime postaju ranjivima. Smatra se kako socijalne i psihološke posljedice oružanih sukoba stvaraju potrebu za uključivanjem djece

u oružane skupine te kako postoje određene vojne prednosti uporabe djece vojnika. Epidemija AIDS-a tako može dovesti do veće smrtnosti roditelja i braće i sestara djece što dovodi do povećanja broja djece koji je bez adekvatne roditeljske skrbi što dovodi do povećanja rizičnosti za njihovo iskorištavanje (Singer, 2001; prema Tiefenbrun, 2007).

Promjena u načinu ratovanja koja se navodi kao čimbenik koji objašnjava pojavu, povećanu regrutaciju i korištenje djece vojnika je zamjena kratkotrajnih nestabilnosti sa dugotrajnim ratovanjem koje je okarakterizirano masovnim nasiljem i dezorganizacijom i zamagljivanjem granica koje dovodi do teškog kršenja ljudskih prava kao što je korištenje djece vojnika (Singer, 2001; prema Tiefenbrun, 2007).

Kao jedan od ključnih čimbenika za uključivanje djece u oružane sukobe i to posebice njihovo sudjelovanje u direktnim oružanim sukobima se navodi razvoj i široka rasprostranjenost oružja koje je lagano i lako za uporabu (Tiefenbrun, 2007). Tehnološki napredak u proizvodnji takvog oružja kao što su puške, strojnice, pištolji i ručne granate omogućuje djeci direktno sudjelovanje u oružanim sukobima (United Nations, 1996; prema Courtney, 2010). Na taj način, djeca su u mogućnosti ispaljivati metke sa jednostavnim pritiskom što omogućuje njihovo direktno sudjelovanje u oružanim sukobima kao boraca (Bret i McCallin, 1998; prema Tiefenbrun, 2007).

Osim tehnološkog napretka, kao jedan od čimbenika povezan sa promjenom ratovanja navodi se visoka smrtnost vojnika zbog duljine sukoba. Kao posljedica visoke smrtnosti vojnika javlja se potreba za "popunjavanjem" praznina i nadoknađivanjem izgubljenih vojnika, te je zbog duljine ratovanja manje podobnih odraslih osoba. U ovakvim situacijama se stoga uporaba djece vojnika čini kao "logičan" slijedeći korak (Kageni, 2011). Groves (2000; prema Kageni, 2009) navodi slično, te iskazuje kako u zemljama u kojima rat traje desetljećima, te time umire veliki segment populacije, osobito muškarci u dvadesetim i tridesetim godinama, dolazi do nedostatka vojnika te se stoga "mreža" regrutacije "baca" puno šire kako bi se zadovoljila potreba za vojnicima. Kageni (2009) također zaključuje kako visina smrtnosti vojnika tokom rata povećava vjerojatnost uporabe djece vojnika. Osim što promjene u ratovanju dovode do povećanja rizika od uporabe djece vojnika, uporaba djece vojnika dovodi do promjena u načinu ratovanja. Hampson (1996; prema Tiefenbrun, 2007) navodi kako su djeca sklonija kršenju pravila rata jer su zbog svoje dobi i razvijenosti manje svjesna posljedica svojih postupaka.

Kada su u pitanju karakteristike same djece, kao bitni čimbenici napominju se laka mogućnost njihove kontrole i indoktrinacije, činjenica kako djeca lako uče nove vještine, da su brži i

spretniji od odraslih, da su manje svjesni rizika, te da su i spremniji upustiti se u rizike, činjenica kako im je lakše neopaženo kretati se te kao jedan od ključnih čimbenika ističe se njihova ekonomska isplativost. Slično ističe i Dunsen (2008; prema Kageni, 2009) navodeći kako će djeca češće poštovati autoritet vodstva te, da će bez oklijevanja odgovoriti na naredbe. Na djecu se gleda kao na jeftinije i potrošne radnike obzirom da zahtijevaju manje hrane te im se često ne plaća za obavljanje poslova (Lorey, 2001). Webster (2007; prema Kageni, 2009) ovo nadopunjuje dodajući kako su djeca zbog njihove veličine i konstitucije u mogućnosti obavljati neke aktivnosti što ih čini poželjnima za regrutaciju. Najčešće se navodi kako djeca nisu u stanju odrediti što im je u najboljem interesu, formirati neovisna mišljenja te se smatra kako nemaju kapaciteta razumjeti konkurentne ideologije, te mogu činiti krive izbore (Tiefenbrun, 2007). Volontiranje djece u oružanim skupinama i čimbenici povezani s tim su neizostavni dio objašnjenja pojave djece vojnika kako oni čine dio populacije djece vojnika. Ipak, pitanje volontiranja djece vojnika je samo po sebi kompleksan dio problema koji će biti razjašnjen kasnije. Djeca vojnici su iskorištavani na razne načine, a neki od njih uključuju: korištenje za razminiranje polja, izviđanje i sl. Dodatno, sama obilježja djece vezana uz njihovu kronološku dob se često iskorištavaju kao ratna taktika jer kod neprijatelja mogu izazvati suosjećanje (Lorey, 2001). Dodamo li njihovoj prirodnoj ranjivosti, zbog čega i jesu posebna kategorija koja zahtjeva posebnu brigu, uvjete rata, kumulativno dolazi do amplifikacije njihove ranjivosti. Tako su prema Cape Town principima (1997; prema Kageni, 2009) djeca koja su bliže žarištima sukoba, koja su odvojena od ili bez obitelji, djeca koja su dio marginaliziranih skupina, djeca koja žive na ulici te, ekonomski deprivirana djeca u povećanom riziku od regrutacije. Global March Against Child Labour (2005; prema Vautravers, 2009) u svom izvještaju navodi slično pojašnjavajući da, djeca koja pripadaju manjinama, koja su dio populacije koja migrira ili je raseljena može biti pod većim rizikom od regrutiranja i korištenja zbog smanjene socijalne zaštite. Postoje neke specifičnosti kada su pitanju djevojčice, a jedan od primjera je primjer regrutacije djevojčica u Ugandi od strane je Lord's Resistance Army, gdje se navodi kako pobunjenici vjeruju da kada su u pitanju mlađe djevojke postoji manja vjerojatnost da imaju spolno prenosive bolesti, te su stoga one u većem riziku od regrutacije (Amone-P'Olak, 2005; prema O'Collaghan i sur., 2012).

Nadalje, promjene u obiteljskim i etičkim vrijednostima se navode kao još jedan od važnih čimbenika u objašnjenju uporabe djece vojnika i povećanju te uporabe. Djeca su u mnogim zemljama podcijenjena u svojim obiteljima te nisu gledani kao predstavnici nade i budućnosti. U nekim državama, ona se vide kao manje ljudska, potrošna i nevidljiva, a posebice u uvjetima

rata. Djeca su stoga u takvim uvjetima marginalizirana i dehumanizirana što ih ostavlja ranjivima na razne oblike eksploatacije i zlostave (Tiefebrun, 2007).

Globalizacija se također vidi kao jedan od čimbenika koji utječe na pojavu djece vojnika. Navodi se kako globalizaciju uvjetuje migracije, razmjene te premještanje i razdvajanje obitelji što utječe na djecu. Globalizacija je povezana sa socioekonomskim problemima što utječe na financijsko stanje obitelji. Kako su djeca ovisna o drugima, najprije o svojoj obitelji, ovakve promjene dovode do povećanja njihove ranjivosti. Nedostatkom ekonomske sigurnosti povećava se rizik od radnog iskorištavanja i druge eksploatacije povezane s trgovanjem ljudima. Nadalje, djeca vojnici u tim uvjetima postaju unosan izvor zarade pa tako jedan oblik kao što je trgovina djecom vojnicima financira druge oblike i obratno (Tiefenbrun, 2002; prema Tiefenbrun, 2009).

Promjene u ratovanju su navedene kao jedan od ključnih čimbenika koji utječu na uporabu djece vojnika. Ipak, uvjeti samog ratovanja uvelike doprinose dezorganizaciji i slabljenju kontrole vlada, a dezorganizacija i slabljenje vlade povećava vjerojatnost ratnih sukoba, te time i njihove moći provedbe normi. Državne vlade su, stoga, u nemogućnosti dosljedno provoditi zakone što uključuje i zakone koji se odnose na djecu vojnike i djecu općenito. Također, države koje su ekonomski nestabilne, za razliku od onih koje su stabilnije, nisu u mogućnosti pružiti svojim građanima socijalne usluge kao što je obrazovanje, zdravstvena skrb, prehrana za one kojima je potrebna i tako dalje. Smatra se kako su države koje su ekonomski stabilnije u mogućnosti izgraditi snažne obitelji i uspješan obrazovni sustav koji mogu djeci pružiti snažno uporište za njihov razvoj. Dezorganizacijom države dolazi do prije spomenutog manjka kontrole države što može omogućiti vođama oružanih snaga da djeluju nekažnjeno i koriste djecu vojnike (Kageni, 2009). Menkhaus (1999; prema Kageni, 2009) tako navodi kako do korištenja djece vojnika od strane vođa oružanih snaga dolazi zbog: urušavanja državne vlasti, pojave teških gospodarskih problema, izvanredne osobne i grupne nesigurnosti te međunarodne marginalizacije. Osim ovoga, kao karakteristika države koja doprinosi uporabi djece vojnika se navodi autoritarni režim koji povećava vjerojatnost pokreta militarizacije i indoktrinacije (Vautravers, 2009).

Kageni (2009) je u svom istraživanju između ostalog pokušala identificirati ključne čimbenike za regrutaciju od strane državnih i nedržavnih snaga. Kao ekonomski indikator je koristila bruto domaći proizvod koji se pokazao značajnim pozitivnim prediktorom korištenja djece vojnika od strane državnih i ne državnih oružanih snaga. Značajnim se prediktorom za korištenje djece vojnika kod državnih i ne državnih oružanih snaga pokazala i smrtnost tokom rata.

Iako se može doći do zaključka kako je problem djece vojnika prisutan u izuzetno ekonomski depriviranim i dezorganiziranim državama, djeca vojnici su prisutni i u državama poput Sjedinjenih Američkih Država. Ondje su pak prisutni vojni programi za djecu koja mogu imati i osam godina. Dječaci i djevojčice nose uniforme, dodijeljeni su vojnim redovima, te sudjeluju u aktivnostima koje imaju karakteristike obuke, gdje, primjerice, vježbaju kako koristiti puške. Program ima oko dvjesto jedinica diljem države, sa 14,865 sudionika (Koalicija za zaustavljanje uporabe vojnika, 2001; prema Kageni, 2009). Može se pretpostaviti kako se problem djece vojnika pojavljuje češće u uvjetima gdje je prisutna dezorganizacija, manjak kontrole, sredstava, oslabljene moralne norme, siromaštvo, gdje su djeca bez nadzora i primjerene brige. Ipak, važno je uzeti u obzir da neki od ovih čimbenika mogu biti prisutni i u bogatim državama. Naposljetku se može reći kako se fenomenologija problema djece vojnika mijenja ovisno o uvjetima u kojima se događa.

6. FAZE KORIŠTENJA DJECE VOJNIKA

Korištenje djece vojnika uključuje nekoliko specifičnih elemenata te se korištenje djece vojnika može se podijeliti u nekoliko faza. Te faze su: faza regrutacije, faza treninga i indoktrinacije te faza iskorištavanja. Iako ove faze svaka za sebe, generalno gledajući, uključuju specifične aktivnosti međusobno se preklapaju te redosljed faza koji je ovdje predstavljen u stvarnosti ne mora biti slijeđen. Jedan od primjera je indoktrinacija, koja, obzirom da svoja obilježja, može biti prisutna i prije regrutacije u obliku propagande, što osim što ponajviše utječe na motivaciju djece vojnika za volontiranje, utječe i na njihovu kasniju "poslušnost". Također, iskorištavanje može biti prisutno i tokom faze indoktrinacije i treninga i slično. Dodatno, aktivnosti u ovim fazama mogu biti općenite, odnosno, moguće ih je generalizirati na gotovo sve oružane sukobe i države u kojima se događaju no, dio aktivnosti je specifičan za određenu državu i/ili kulturu. Temeljne karakteristike aktivnosti ostaju iste no, postoje specifičnosti u pojavnosti ovisno o uvjetima u kojima se nalaze. Podjela korištenja djece vojnika u ove tri faze ima svrhu jasnijeg prikazivanja pojavnosti problema djece vojnika.

6.1. Faza regrutacije

Regrutacija uključuje čin apsorpcije ili uključivanja djeteta u oružane snage ili grupe (Paris Principles, 2007; prema Okebukola, 2014). Temeljna podjela oblika regrutacije je ona na prisilnu regrutaciju i dobrovoljno uključivanje ili volontiranje iako se smatra da je volontiranje povezano sa skrivenim oblicima prisile (Tiefebrun, 2007). Oblici regrutacije mijenjaju se ovisno o oružanom sukobu (D'Alessandra, 2014). Djeca su regrutirana u državne i ne državne

oružane skupine (Barstad, 2008; prema Okebukola, 2014). Dodatno, važno je naglasiti kako djeca mogu biti regrutirana više od jednom (Stevens, 2014).

Prisilna regrutacija se najčešće odvija kroz otmicu, grupno regrutiranje (eng. press ganging) i regrutiranje po kvoti (Wessells, 2006; prema Okebukola, 2014). Temeljna karakteristika prisilne regrutacije je uporaba direktne prisile prema djeci koristeći silu, prijetnju nanošenjem štete ili drugog oblika nedostataka njima ili bliskim osobama (Abbott, 1999; prema Okebukola, 2014).

Studije slučaja pokazuju kako je primarna metoda regrutacije otmica. Djeca mogu biti oteta u blizini područja sukoba, iz drugih zemalja, iz kampova za izbjegle, etničke manjine mogu biti specifično ciljane ili su djeca prodana u vojsku kao dio trgovanja ljudima (Grossman, 2007; prema Nagle, 2011). Osobama kojima je povjerena regrutacija dane su jasne upute koga regrutirati, stoga, nisu sva djece regrutirana već ona koja zadovoljavaju zadane kriterije. Tako djeca koja ne zadovoljavaju kriterije, koja su fizički slaba i slično, bivaju ubijena što se koristilo kao metodu zastrašivanja ostatka populacije. Također, kako bi povećali vjerojatnost uspješne regrutacije, ciljane mjesta regrutacije su ona za koja znaju da se nalazi velik broj djece kao što su škole, tržnice i kampovi za izbjegle. Ovaj način regrutacije najčešće se naziva „press ganging“ ili grupno regrutiranje koje je bilo poznati način regrutacije za vrijeme Napoleona. Kada je pitanje grupno regrutiranje, oni dakle pronalaze mjesta gdje je prisutan veći broj djece, te otimaju veći broj djece istovremeno. Ovo je dakle i dalje oblik otmice no, uključuje otmicu grupa djece (Singer, 2001). Ovo je slučaj sa Kolumbijom i Demokratskom Republikom Kongo gdje se djecu otima iz njihovih domova no, i iz škola, ulica i tržnica (Human Rights Watch, 1998; Tock, 2004; prema Okebukola, 2014). Human rights watch (2002; prema Debchandhury, 2014) navodi za primjer Myanmar gdje se velik broj djece otima sa ulice te dodaje kako se nekima prijeti zatvorom ukoliko ne „volontiraju“.

Regrutiranje po kvoti može uključivati pravilo „jedne osobe po obitelji“ kao što je u slučaju Myanmara. Dakle, postoji određen broj osoba koje planiraju regrutirati iz određene skupine. Vojnici imaju pristup listi koja sadrži podatke o članovima obitelji i njihove dobi te vrše ciljanu regrutaciju po kvoti (http://www.child-soldiers.org/research_report_reader.php?id=836).

Dio djece odlučuje se dobrovoljno uključiti. Ipak, velika većina autora smatra kako je opisivanje tog uključivanja kao dobrovoljnog obmanjujuće (Singer, 2001). Smatra se kako postoji niz čimbenika koji utječe na djecu i njihovu odluku, te da je djelovanjem tih čimbenika njihova mogućnost potpuno dobrovoljnog uključivanja smanjena. Čimbenici povezani s

dobrovoljnim uključivanjem mogu imati dva načina djelovanja. Čimbenici mogu doprinijeti smanjenju šansi za adekvatno zadovoljenje potreba, ili na drugi način stvaraju pritisak za uključivanje te se mogu vidjeti kao push čimbenici. Također, djeca mogu percipirati kako uključivanjem u oružane skupine mogu zadovoljiti određene potrebe, a ovi i njima slični čimbenici se mogu vidjeti kao pull čimbenici.

Ipak, glavno pitanje koje se postavlja je li dobrovoljno uključivanje zbilja dobrovoljno. Pri objašnjenju ovog pitanja isprepliću se svi push i pull čimbenici. Ključan element dobrovoljnog uključivanja je pristanak, a smatra se da, obzirom da djeca imaju manje od 18 godina, nisu u stanju donositi zrele i promišljene odluke (Singer, 2001). Ratno stanje često mijenja socijalno, ekonomsko i političko stanje u državi što stvara potrebu za prilagodbom novom stanju (Lee, 2009). Djeca su izrazito ranjiva u takvim uvjetima, te su često ostavljena bez nadzora i nezaštićena. Groove (2000; prema Kageni, 2009) tako navodi kako siromaštvo, glad, bolesti i razdvajanje od obitelji djeluju kao poticaj za uključivanje u oružane snage. Slijedeći ove navode, kao jedan od najsnažnijih push čimbenika se navodi siromaštvo, te se ističe kako postoji značajna povezanost između siromaštva i uključivanja u oružane snage. Velik dio autora navodi kako su djeca koja se dobrovoljno uključuju u oružane snage pod utjecajem religije, ideologija i indoktrinacije, obiteljskih vrijednosti i vrijednosti zajednice, zbog želje za osvetom, te sa ciljem formiranja identiteta. Ponekad roditelji vide uključivanje djece u oružane snage kao ispunjavanje patriotske dužnosti (Cherwon, 2014). Nadalje, navodi se kako djeca koja su bila zlostavljana u svojim naseljima i djevojčice koje su bile silovane od strane dječaka vojnika ili poočima, te djeca koja žive u kampovima za izbjegle odabiru uključivanje u oružane snage kako imali pištolj kojeg bi mogli koristiti za samoobranu (Cherwon, 2014).

Kada su specifično djevojčice u pitanju Brett i Specht (2004; prema Cherwon, 2014) su tokom intervjua s njima otkrili kako se djevojčice uključuju primarno zbog sigurnosti, te kako činjenica da imaju oružje može prevenirati njihovo silovanje. Nadalje, djevojčice volontiraju zbog: loših prilika za udaju, nasilja i zlostavljanja koje doživljavaju kod kuće, ideoloških razloga, želje za osvetom, kao oblik protivljenja službeništvu i submisivnosti koja se očekuje od njih, zbog egzistencijalnih potreba kao što su hrana i smještaj ili zbog vjerovanja kako će im pozicija vojnika donijeti željeno poštovanje (Machel, 1996; Keaims, 2003; Human Rights Watch, 2004; Save the Children., 2005; prema Stevens, 2014). Također, djevojke su prodane od strane članova obitelji ili su bez roditeljskog nadzora i skrbi (Stevens, 2014).

Wessells (2006; prema Cherwon, 2014) ističe neke od pull čimbenika, navodeći kako se djeca dobrovoljno uključuju zbog zaštite, prilike obrazovanja, moći, novca, zbog osjećaja

svrhovitosti i jer uključivanje u oružane snage vide kao izvor prilika. Dodatno, navodi se kako djeca oružane snage vide kao način zadovoljenja nekih egzistencijalnih potreba kao što je hrana (Cherwon, 2014). Cohn i Goodwin-Gill (2003; prema Cherwon, 2014) navode kako se uključivanjem u oružane snage djeci nude uloge vođe, junaka i boraca za razliku od uloge žrtve, te zauzimanje tih uloga služi kao motivacija za uključivanje. Nadalje, oružane snage imaju pristup resursima dok ostatak populacije nema, što za onu djecu koja se uključe znači pristup određenim privilegijama što potiče njih i njihove roditelje da ih uključe. Webster (2007; prema Kageni, 2009) ovdje dodaje kako oružane snage plaćaju roditeljima za uporabu njihove djece. Uključivanjem u oružane snage djeca mogu ostvariti potrebu prelaska u odraslost jer uključivanjem preuzimaju društvenu odgovornost te mogu postići ekonomsku samostalnost što su obilježja statusa odrasle osobe (Shepler, 2005; Tefferi, 2007; James i Priut, 1997; prema Lee, 2009).

Neke grupe mogu iskoristiti adolescentno doba, obzirom da je ono razdoblje formiranja identiteta, te kroz propagandu i iskrivljavanje percepcije samog rata kroz medije, glorifikaciju nasilja te druge oblike manipulacije potaknuti djecu da se poistovjećuju sa oružanim snagama (Wessells, 1997; prema Singer, 2001). Također se navodi kako osveta može biti snažan motivator za uključivanje u oružane snage obzirom da djeca često svjedoče umorstvima svojih članova obitelji i zajednice (Singer, 2001). Djeca stoga uključivanje u protivničke oružane snage vide kao borbu za pravdu, kao obranu svoje zajednice ili kao borbu za revoluciju i slobodu (Lee, 2009). Webster (2007; prema Kageni, 2009) jasno sumira čimbenike koji doprinose dobrovoljnom uključivanju djece u oružane snage navodeći da se djeca uključuju kako bi preživjela, kako bi se osvetila, zaštitila svoju obitelj, kako bi oponašali svoje vršnjake i formirali identitete ratnika ili heroja, kako bi anulirala osjećaj bespomoćnosti te zbog manjka drugih opcija.

6.2. Faza treninga i indoktrinacije

Nakon regrutacije, bila ona prisilna ili dobrovoljna, djeca najčešće prolaze trening koji ih obučava za obavljanje raznih poslova. Tokom ove faze djeca, osim što ih se uči vještinama kako što je korištenje određenog oružja i slično, prolaze proces indoktrinacije koji im "usađuje" vojnički način razmišljanja (Singer, 2006; prema Okebukola, 2014). Tokom ove faze djecu se čini ovisnima o vođama oružanih snaga za zadovoljenje svake njihove potrebe (Singer, 2001).

Trening ima ulogu pripreme djece na uloge koje će zauzimati u oružanim snagama. On može biti konvencionalan i nekonvencionalan. Konvencionalan trening podrazumijeva uključivanje djece u redovite vojne i fizičke vježbe, te aktivnosti koje ih razvijaju kao vojnike. Tako neke

od vježbi mogu uključivati: postavljanje zasjeda, marširanje, poticanje discipline, obuka za rukovanje oružjem, fizičke vježbe koje potiču izdržljivost i slično. Djeca prolaze isti trening kao odrasle osobe bez obzira na razvojne i druge razlike (Okebukola, 2014). Kako su djeca upotrebljavana i za ostale vrste zadataka, ne samo za direktne sukobe, djecu se obučava i za pomoćne aktivnosti kao što su: pljačkanje, utovar, rastavljanje oružja, zabavljanje postrojbi, sabotaze i asistiranje pri porođaju (Denov, 2008; prema Okebukola, 2014).

Nekonvencionalan trening više nalikuje indoktrinaciji te je usmjeren na potpunu kontrolu djece i njihovih umova (Wessells, 2006; prema Okebukola, 2014). Usmjeren je na postizanje stanja gdje djeca percipiraju kako nemaju drugih opcija te ih dovode u stanje gdje su u stanju počinuti djela koja inače ne bi bila u stanju. Primjer takve prakse je korištenje živih osoba pri vježbanju ciljanja (Denov, 2008; prema Okebukola, 2014). Također, prije nego su ih regrutirali djeca su mogla biti pod utjecajem propagande, te se stoga snažno identificiraju sa ciljevima koje ne mogu u potpunosti razumjeti (Singer, 2001).

Indoktrinacija je pojam koji se u svom negativnom značenju najčešće povezuje s religijskim ekstremizmom i drugim oblicima ekstremnih doktrina koji najčešće uključuju isto tako ekstremne oblike usađivanja ideja, načina razmišljanja ili stavova. "Ispiranje mozгова" je popularno korišten pojam koji se ponekad koristi kao sinonim indoktrinaciji no, može se vidjeti kao oblik indoktrinacije. Indoktrinacija djece vojnika koja za cilj ima usađivanje određenih načina razmišljanja, navikavanja na počinjenje nasilnih djela, održavanje poslušnosti i discipline. Najčešće je izrazito nasilna i nadasve štetna za zdravlje i razvoj djece.

Djeca su izložena nizu nasilnih oblika indoktrinacije. Singer (2001) navodi kako se disciplina unutar oružanih snaga odražava ekstremnim nasiljem koje služi kao metoda konverzije i održavanja autoriteta i poslušnosti. Neka djeca su oteta, mučena, intoksicirana drogama, prijati im se smrću ili sakaćenjem ukoliko se ne bore, prisiljeni su vratiti se u svoju zajednicu gdje svjedoče, ili su prisiljeni počinuti ubojstva i sakaćenja svojih članova obitelji i zajednice. Prisiljeni su ubiti svoje prijatelje u oružanim snagama ukoliko oni ne poštuju vođe (Tiefenbrun, 2007). Također, prisiljeni su sudjelovati u ekstremnom nasilju kao što je odrubljivanje glava, amputiranje, silovanja, te paljenje ljudi (Akhawan, 2007; prema Tiefenbrun, 2007). Neki od ovih ekstremnih primjera je primjer djece vojnika u pobunjeničkoj skupini Lord's Resistance Army gdje se djecu primorava da gaze, grizu svoje prijatelje i članove obitelji do smrti, te im zatim ližu mozgovu, piju njihovu krv i jedu njihovo kuhano meso (Udombana, 2006; prema Tiefenbrun, 2007). Ovime, osim što ih se zastrašuje, te im se stoga bijeg čini nemogućim i prevelikim rizikom, djeca su prisiljena prekinuti sve veze sa svojim prijašnjim životom.

Počinjeno ovakvog nasilja ima ulogu desenzitizacije djece na svjedočenje i počinjenje nasilja, ima i ulogu uništavanja njihovih veza s članovima obitelji i sa zajednicom, čime im se smanjuju prilike za povratak u zajednicu. Richards (1995; prema Kageni, 2001) navodi slično ističući kako je ovo taktika kojom se djecu nastoji odvojiti do ostatka društva i čime se uništava mogućnost društvene podrške. Nadalje, navodi se kako se djeci "ispire mozak" dok se njihovo moralno poimanje situacija ne izobliči. Prilikom intervjua s djecom u Kolumbiji ona navode kako ih se učilo da je ubijanje vrlina. Djeca su prisiljena tući zarobljenike, mazati se krvlju ubijenih osoba, te im se prijeti fizičkim nasiljem, smrću i smrću članova obitelji. Ovime osiguravaju poslušnost djece (Human Rights Watch, 1997; 2003; prema Tiefenbrun, 2007). Ovakvi oblici ritualiziranih ubojstava često nastupaju odmah pri dolasku (Singer, 2001). Bijeg je najčešće teško kažnjavan, te su navodno djeca koja pokušava pobjeći kuhana živa, a druga su djeca prisiljena jesti njihovo meso kao dio treninga (Justice Versus Reconciliation, 2005; prema Tieferbrun, 2007).

"Ispiranje mozgova" se vidi kao još jedan oblik nekonvencionalnog treninga. Jedan od primjera je primjer oružanih snaga u Sierra Leoneu gdje se djeci usađuje vjerovanje, najčešće ritualima i zlorabom lokalnih vjerovanja i religija, kako su imuni na metke i nepobjedivi. Ovo im daje dodatnu hrabrost, te ih na svojevrsan način disocira od djela koja čine (<http://www.bbc.co.uk/worldservice/people/features/childrensrights/childrenofconflict/soldier.shtml>; prema Okebukola, 2014).

Također, korištenje droga pri "pranju mozgova" je gotovo uobičajena praksa. Djecu se često prisilno drogira što povećava njihovu poslušnost i hrabrost tokom borbe. Droge uključuju marihuanu, kokain i mnoge druge (Beah, 2007; prema Tiferbrun, 2007). Droge, osim što imaju ulogu povećanja hrabrosti u borbi, djecu čine ovisnima o svojim vođama te ovisnima općenito. Ovisnost o drogama je jedna od posljedica vojničkog iskustva koja stvara niz poteškoća djeci, te im često otežava reintegraciju u zajednicu.

Temeljem navedenog moguće je uočiti kako neki oblici indoktrinacije uključuju neke od uloga koje djeca zauzimaju, te se stoga preklapaju sa aktivnostima tokom faze iskorištavanja. Ovo potvrđuje činjenicu kako je nemoguće razdvojiti ove tri faze ili utvrditi uvijek dosljedan redoslijed aktivnosti. Ovo je slučaj i sa seksualnim iskorištavanjem, koje osim oblika iskorištavanja ima ulogu osiguravanja poslušnosti, kako zbog samog čina i nasilja koje je povezano s njim, tako i zbog srama i stigme. Zbog srama i straha od odbacivanja od strane zajednice koje djeca osjećaju zbog seksualnog iskorištavanja ona percipiraju kako će biti odbačena te se time osigurava njihova poslušnost

(<http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/C216BEBEEF8597E1C1256DAB002D9450-csusc-exploit.pdf>).

Nakon što su djeca indoktrinirana služenje u oružanim snagama mogu vidjeti kao svoj novi život, te svoje samopoimanje poistovjećuju s onim oružanih snaga. Djeca isto tako razvijaju identitet unutar uloga koje su im dodijeljene, te imaju osjećaj odanosti prema svojim nadređenima ili imaju izrazit strah od posljedica ukoliko odluče pobjeći (Singer, 2001).

Svi ovdje navedeni oblici treninga i indoktrinacije neporecivo ugrožavaju zdravlje djece i negativno utječu na njihov adekvatan razvoj. Djeca, u svom formativnom razdoblju bivaju izložena snažnim metodama oblikovanja i promjene. Učeni su vjerovanjima i vještinama koje su često oprečne onima ostatka društva. Posljedice treninga, a posebice indoktrinacije otežavaju reintegraciju i rehabilitaciju, te predstavljaju velik izazov tretmanu.

6.3. Faza iskorištavanja

Prema Pariškim principima (2007) korištenje od strane oružane snage ili oružane skupine „uključuju no, nije ograničeno na djecu, dječake i djevojčice, koja zauzimaju uloge boraca, kuhara, vratara, glasnika, špijuna ili pak u svrhe seksualnog iskorištavanja“. Sudjelovanje djece vojnika, odnosno njihovo iskorištavanje, možemo podijeliti na direktno i posredno. Direktno sudjelovanje bi dakle uključivalo sve oblike aktivnog i neposrednog sudjelovanja u oružanim sukobima. Stoga, posredno sudjelovanje uključuje sve ostale oblike iskorištavanja djece vojnika. Iako je uloge djece vojnika moguće podijeliti na ove dvije vrste teško je odrediti što se sve može percipirati kao aktivno i posredno sudjelovanje. Također, čini se nepotrebnim raditi ovakve podjele obzirom da djeca najčešće obavljaju više aktivnosti istovremeno i zauzimaju više uloga tokom svoje vojničke službe.

Djeca su obučena za ubijanje, te ih se koristi za teroriziranje civila, odstranjivanje njihovih udova i ubijanje (Kageni, 2009). Navodi se kako prisustvo djece vojnika u direktnim sukobima vodi ka eskalaciji, te kako se vjerojatnost većih razina kaosa i okrutnosti povećava (Kaufmann, 1996; prema Singer, 2001). Primjeri sudjelovanje koja se vide kao posredna uključuju aktivnosti kao što su: izviđanje, špijunažu, sabotažu, njihovo korištenje kao mamaca, uloge dostavljača, vratara, kuhara, pomoćnika ili uporabu djece, najčešće no, ne isključivo djevojčica, u svrhe seksualnog iskorištavanja ili u svrhe prisilnih brakova (UNICEF, 2003; prema Kageni, 2009). Nadalje, djecu se također koristi kao žive štitove (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008; prema Kageni, 2009). Djecu se koristi za razminiranje minskih polja, te za postavljanje mina (Save the Children, 2004; Silva i sur., 2001; Uppard, 2004; prema Stevens,

2014). Često su im dodijeljene samoubilačke misije (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008).

Istraživanje Klasen i suradnika (2010) istraživalo je otpornost djece vojnika u Ugandi, tokom 330 intervjuja djeca su navodila svoja iskustva i aktivnosti koje su obavljali. Aktivnosti koje su djeca obavljala uključuju: zadatke na prvim linijama kao što su fizički sukobi, pljačkanje, otmica civila (55% dječaka, 26,8% djevojčica), logističke poslove kao što su nošenje tereta, špijuniranje, pratnja zapovjednika (34,3% dječaka, 20,8% djevojčica), kućanske poslove kao što su kuhanje i briga za mlađu djecu (10,1% dječaka, 47,7% djevojčica). Mnoga djeca su bila prisiljena činiti kaznena djela. Primjerice, njih 65,2% je pljačkalo kuće, 59,1% je otelo drugu djecu i 52,6% je ubilo jednu osobu. Djeca također navode oblike zlostavljanja koje su iskusili a ona uključuju: iskustvo fizičkog nasilja (90,6%), svjedočenje ubojstvu (87,9), prijetnje smrću (86,4%), iskustvo silovanja od strane pripadnika oružanih snaga (25,8% sveukupno, 22,4% dječaka i 29,4% djevojčica). Vidljivo je kako tokom dodjeljivanja uloga i poslova nema jasne podjele po spolu, te kako i dječaci i djevojčice obavljaju iste poslove.

Kada su specifično djevojčice u pitanju, iz navedenog je moguće uočiti kako obavljaju sve vrste poslova od kućnih poslova, vratara, seksualnih robova, ljudskih štitova do uloga boraca. Iako je velik dio aktivnosti prisutan u većini oružanih sukoba, postoje neke specifičnosti. Tako primjerice, djevojčice u Angoli imaju uloge asistiranja pri porodu djece i pjevanja tokom posebnih prigoda (Denov, 2008; prema Okebukola, 2014).

Seksualno iskorištavanje djece vojnika poprima razne oblike ovisno o tome gdje se događa pa su tako rituali "zezanjem" seksualne prirode (uključuje prisiljavanje na ponižavajuće postupke seksualne prirode kao što je prisiljavanje djevojčica da paradiraju sa mokrim majicama ili prisiljavanje na simulaciju seksualnog čina) učestali, kod djevojčica i dječaka, u razvijenim zemljama kao što su Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija i Kanada (<http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/C216BEBEEF8597E1C1256DAB002D9450-csusc-exploit.pdf>). Također, kada je u pitanju seksualno iskorištavanje djevojčica, navodi se kako djevojčice u Ugandi imaju uloge "supruga", dok primjerice u Kolumbiji djevojčice pružaju seksualne usluge, a zauzvrat dobivaju privilegije, status, zaštitu i darove (D'Alessandra, 2014). Kao posljedica često dolazi do trudnoća, te može doći do prekidanja trudnoće pobačajem dok se dio djece rađa unutar oružanih skupina (Blattman, 2010; prema D'Alessandra, 2014).

Uvjeti i poslovi koji su dani djeci vojnicima su neprimjereni njihovoj dobi, te zapravo uključuju zlostavljanje. Garbarino i sur. (1988; prema D'Alessandra, 2014) razvili su tipologiju zlostavljanja djece koja zlostavljanje definira kao „djela ili propuste od strane njegovatelja koje uzrokuju negativne bihevioralne, kognitivne, emocionalne ili psihološke posljedice“. Kao jedan od oblika zlostavljanja koji je prisutan kod djece vojnika navode "kvarenje" (eng. corruption) djeteta koje se postiže primoravanjem ili navođenjem djeteta da se bavi destruktivnim i/ili antisocijalnim aktivnostima kao što su primjerice djela ubijanja, razaranja i sabotaze. Posljedica ovakvog "kvarenja" djeteta je nemogućnost kasnije prilagodbe djeteta u društvo. Drugi oblik zlostavljanja je stvaranje stanja prestravljenosti (eng. terrorization) kod djece verbalnim nasiljem, fizičkim nasiljem, zastrašivanjem djeteta, ucjenjivanjem, prijetnjama smrću i općenito nasilnim ponašanjem. Stvaranje stanja prestravljenosti često ima ulogu održavanja discipline. Strahovanje za svoj život, žeđ, glad i bol su samo neka od iskustva djece vojnika koja se mogu gledati kao stvaranje osjećaja prestravljenosti (Beah, 2008; prema D'Alessandra, 2014). Ne treba zanemariti ni zauzimanje niza međusobno oprečnih identiteta od strane djece vojnika. Oni su žrtve i počinitelji, civili i vojnici, zaštitnici i oni kojima je potrebna zaštita. Ovakvo zauzimanje niza identiteta onemogućuje stabilnost razvoja njihovih identiteta (Honwana, 2005; prema D'Alessandra, 2014). Također, izoliranje djeteta iz njegove okoline, otuđivanje djeteta od normalnog obiteljskog života i uskraćivanje obrazovanja se može vidjeti kao oblik psihološkog zlostavljanja (Garbarino i sur., 1988; prema D'Alessandra, 2014).

Sve u svemu, iz priloženog je moguće vidjeti kako su djeca u vojničkom statusu izložena nizu oblika zlostavljanja. Uloge i poslovi koje obavljaju zapravo su prisilan i dobno neprimjeren rad, te on negativno utječe na razvoj i zdravlje djece.

7. POSLJEDICE VOJNIČKOG ISKUSTVA KOD DJECE

Machel (1996; prema Kageni, 2009) navodi kako rat krši svako pravo djeteta. Neka od prekršenih prava uključuju: pravo na život, na obitelj i zajednicu, pravo na zdravlje, pravo na potporu i zaštitu, te na slobodan razvoj identiteta. Zahtjevni uvjeti života, prijevremeno stupanje u seksualne odnose, počinjenje nasilja, intenzivan trening, te indoktrinacija, samo su neki od čimbenika koji negativno utječu na djecu i neupitno krše njihova prava (Briggs, 2005; prema D'Alessandra, 2014). Sve veći broj istraživanja koji opisuje opseg posljedica navodi internalizirane (anksioznost, depresija, posttraumatski stresni sindrom i slično) i eksternalizirane probleme (agresivnost i hostilnost) kao posljedice vojničkog iskustva (Ayalon i sur, 1988; prema Betancourt i sur., 2008). Djeca vojnici, za razliku od odraslih vojnika, zbog svoje psihološke i fizičke nezrelosti doživljavaju intenzivnije posljedice (Kageni, 2009).

Dunson (2002; prema Kageni, 2009) navodi tek neke od posljedica kao što su noćne more, agresivno i militantno ponašanje, poremećaje hranjenja, epileptičke napadaje, zlouporabu alkohola, te nemogućnost uspostavljanja odnosa povjerenja. Nadalje, kao još neke od poteškoća navode se: problemi nošenja sa počinjenim djelima, osjećaj krivnje, manjak osjećaja pripadnosti i "iskrivljen" moral (Boothby i Thompson, 2013; Derluyn i sur., 2013, Annan i sur.; 2006, Wainryb, 2011; Angucia i sur., 2010, Wainryb i Pasupathy, 2010; prema Amone-P'Olak, 2014). Kada su u pitanju posljedice, ne treba zanemariti visoku smrtnost djece. Dio djece umire kao direktna posljedica oružanih sukoba, dok drugi dio umire zbog fizičkih, emocionalnih i psiholoških posljedica oružanih sukoba. Sekundarne žrtve smrti djece su njihovi roditelji i članovi obitelji (Kageni, 2009).

Zbog ranjivosti djece i činjenicu da djetinjstvo podrazumijeva formativno razdoblje, izloženost oružanim sukobima, nasilju, indoktrinaciji može dovesti do promjena u razvoju identiteta i ličnosti (Somasundaram, 2002; prema Stevens, 2014). Nadalje, kada su u pitanju problemi u ponašanju djece vojnika Dickson-Gomez (2001; prema Amone-P'Olak i sur., 2014) navodi kako među ratom pogođenom populacijom, bivša djeca vojnici imaju izražene probleme u kontroli svog agresivnog ponašanja, te navodi kako imaju manje vještina za nošenje sa stresnim situacijama, bez uporabe nasilja. Cohn i Goodwin (2003; prema Cherwon, 2014) kao posljedice sudjelovanja djece u oružanim sukobima navode psihološku traumu, fizičke ozljede, te naposljetku delinkvenciju. Rezultati istraživanja u El Salvadoru govore kako su bivša djeca vojnici činili 10,2% članova bandi. Također, 13% intervjuiranih bivših djece vojnika, deset godina nakon procesa reintegracije, je izjavilo kako zna bivšu djecu vojnike koji su bili uključeni u delinkventne aktivnosti ili su pripadali bandama (Verhey; prema Betancourt i sur., 2008). Hermenau i sur. (2013; prema Katona i sur., 2015) navode kako je kod djece prisutna "apetitivna agresija" (eng. appetative aggression), te objašnjavaju kako se ovaj pojam odnosi na stvaranje određene ovisnosti o agresivnom ponašanju kod osoba koje su od rane dobi primorane na počinjenje nasilnih djela. Ovo se može objasniti kontinuiranim potkrepljenjem nasilnog ponašanja kroz nagrade kao što su hrana, status i moć.

Kada su u pitanju djeca vojnici, velik dio istraživanja ovog problema se usmjerio upravo na područje posljedica. Istraživanja o posljedicama su velikim dijelom usmjerena na posljedice na mentalno zdravlje. Najveći dio istraživanja se usmjerio na posttraumatski stresni poremećaj i čimbenike koji utječu na pojavu i razvoj simptoma kroz vrijeme. Također, velik dio istraživanja navodi niz rizičnih i zaštitnih čimbenika, a posebno su usmjereni na istraživanje utjecaja iskustava djece vojnika na pojavu negativnih posljedica, uspoređivanje djece u oružanim

sukobima i djece vojnika, one djece koja su prisilno regrutirana i one koja su se dobrovoljno uključila, utjecaj poslijeratnog stanja, okoline, dobi kada su postali dijelom oružanih snaga, stigmatizacije na mentalno zdravlje, razlike obzirom na spol i sl. Pri promatranju rezultata ovih istraživanja je nužno uzeti u obzir kako su često provođena na specifičnim uzorcima, odnosno, na uzorku djece vojnika u jednom oružanom sukobu, te je teško generalizirati rezultate i donositi opće zaključke o simptomima djece vojnika. Također, kao mjerila su se često koristili instrumenti koji možda nisu bili u potpunosti prilagođeni kulturama u kojima su se primjenjivali. Većina se usmjerila na usko područje posljedica kao što je slučaj sa posttraumatskim stresnim poremećajem. Usprkos tome, rezultati ovih istraživanja pružaju važne informacije o problemu, a posebice su korisne pri osmišljavanju i provođenju intervencija.

U nastavku slijedi prikaz nekih od rizičnih i zaštitnih za cjelokupni oporavak bivše djece vojnika što između ostalog uključuje rizične i zaštitne čimbenike za pojavu negativnih posljedica kao što su problemi mentalnog zdravlja i socijalnu reintegraciju. Prikazat će se i modeli unutar kojih su se rizični i zaštitni čimbenici istraživali kako bi se što jasnije prikazao problem djece vojnika. Također, daje se kratak osvrt na koncept otpornosti i komorbiditeta.

Kada su u pitanju razlike između djece vojnika koji su bili prisilno regrutirani i onih koji su se dobrovoljno uključili, Ertl i sur. (2014) su u svom istraživanju utvrdili kako prisilno regrutirana djeca pokazuju više razine psihopatologije. Isto tako, počinjenje nasilja se pokazalo značajnim prediktorom simptoma posttraumatskog stresnog sindroma za djecu koja su bila prisilno regrutirana no, ne i kod djece koja su se dobrovoljno uključila. Također pronašli su kako religioznost ima zaštitnu ulogu, te objašnjavaju kako religioznost može imati ulogu u pronalaženju smisla, održavanju nade i nošenja sa krivnjom.

Klasen i sur. (2010) su u svom istraživanju pronašli kako su iskustva povezana sa oružanim sukobima i obiteljsko nasilje visoko korelirala sa svim oblicima problema mentalnog zdravlja (anksioznost, depresija, ponašajni problemi i slično) kod djece vojnika. Također, upućuju kako su internalizirani problemi bili zastupljeniji na ovom uzorku djece vojnika.

Amone-P'Olak i sur. (2014) su istraživali povezanost poslijeratnih uvjeta i dugoročnih posljedica na mentalno zdravlje na uzorku bivše djece vojnika iz Ugande. Učinili su to uspoređujući utjecaj ratnih iskustava i poslijeratnih uvjeta na mentalno zdravlje kroz trauma i psihosocijalni model. Ratna iskustva između ostalog su uključivala: svjedočenje ili iskustvo seksualnog zlostavljanja, fizičke ozljede, uključenost u direktno nasilje, svjedočenje ratnom

nasilju, smrt roditelja, prijetnje i tako dalje. Stresori vezani uz poslijeratne uvjete uključivali su: loš smještaj, ekonomske poteškoće poput nedostatka novca za sapun, sol, šećer i slično, fizičke napade i tako dalje. Utvrdili su kako su ratna iskustva povezana s depresijom i anksioznošću i ponašajnim problemima ukoliko se uzme u obzir i varijabla poslijeratnih uvjeta. Pronašli su kako ratna iskustva imaju utjecaj na pojavu depresije i anksioznosti i bez uvođenja poslijeratnih uvjeta kao varijable no, to nije slučaj s ponašajnim problemima. Kao konačni zaključak navode kako su poslijeratni uvjeti ključni u održavanju problema mentalnog zdravlja djece. Stoga kao preporuku navode kako je pri reduciranju dugotrajnih problema mentalnog zdravlja, dakle pri planiranju provedbi intervencija, nužno uzeti u obzir stresore ratnih iskustava i poslijeratnih uvjeta.

Betancourt i sur. (2013) su u svojoj metaanalizi istraživanja koja su se bavila psihosocijalnom prilagodbom djece vojnika utvrdili neke od značajnih rizičnih i zaštitnih čimbenika za poslijeratnu psihosocijalnu prilagodbu i socijalnu integraciju. Navode kako su otmica kao način regrutacije, niža dob regrutacije, izloženost nasilju, ženski spol i stigmatizacija od strane zajednice bili povezani s povećanim internaliziranim i eksternaliziranim problemima. Prihvaćenost od strane obitelji, socijalna podrška i obrazovne i ekonomske prilike pokazale su se povezanima s uspješnom socijalnom reintegracijom i psihosocijalnom prilagodbom.

Lorey (2001) upućuje kako djeca razvijaju raznovrsne strategije prilagodbe, kao što su primjerice vještine vođenja, te kako su izrazito otporni. Tako, istraživanje Klasen i sur. (2010) rasvjetljuje kako djeca vojnici, iako su izložena mnogim traumatskim iskustvima pokazuju otpornost. Otpornost u ovom kontekstu se odnosila na otpornost na posttraumatski stresni sindrom, a kao pokazatelj se koristio izostanak simptoma posttraumatskog stresnog sindroma, depresije i klinički značajnih emocionalnih i ponašajnih problema usprkos traumatskim iskustvima. Istraživanje je pokazalo kako je 27,6% djece pokazalo posttraumatsku otpornost. Zaštitni čimbenici koji su bili visoko povezani s posttraumatskom otpornošću su: manja izloženost obiteljskom nasilju, niže samokrivljavanje i osjećaj krivnje, manja motivacija za osvetom, bolji socioekonomski status obitelji te percipirana viša duhovna potpora. Percepcija više duhovne potpore gotovo je udvostručila vjerojatnost otpornosti. Djeca koja se nisu osjećala napuštenima od strane Boga tokom traumatskih iskustava imala su značajno manje simptoma. Duhovnost i kršćanske religije su duboko ukorijenjene u kulturu Ugande, te su stoga značajan izvor potencijala liječenja i pomirenja. Kao rizični čimbenici su stoga identificirani: viša dob, obiteljsko nasilje i nasilje u zajednici, samo okrivljavanje i osjećaj krivnje. Ovo istraživanje upućuje kako su nošenje sa željama za osvetom i osjećajem krivnje potreba tretmana djece

vojnika. Nadalje, nisu pronađene značajne razlike kada je u pitanju spol. Ipak, 72,4% djece je pokazalo značajne simptome psihopatologije te ih je 33% zadovoljilo DSM-IV kriterije za posttraumatski stresni sindrom, 36,4% je zadovoljilo kriterije za depresiju a 18,5% je zadovoljilo kriterije za oba poremećaja. Ponašajne i emocionalne probleme je imalo 61,2% bivše djece vojnika. Kada su podijelili uzorak po dobi u dvije skupine od kojih je jedna uključivala mlađe (11-13 godina), a druga starije (14-17 godina) adolescente pokazalo se kako su kod mlađih simptomi posttraumatskog stresnog sindroma i depresije bili znatno manje zastupljeni. Nadalje, pokazalo se kako su osobe kod kojih je uočena značajnija psihopatologija imale simptome koji su išli izvan simptomatologije posttraumatskog stresnog sindroma što upućuje na prisutnost komorbiditeta. Pojavu komorbiditeta poremećaja kod djece vojnika potvrđuju i Betancourt i sur. (2013) te naglašavaju kako je pri procjeni i planiranju tretmana nužno imati širok pristup.

Sumiramo li rizične čimbenike oni uključuju: iskustva u oružanim snagama, način regrutacije i uloge unutar oružanih snaga, duljina bivanja dijelom oružanih snaga, dob tokom regrutacije i oni najvažniji se zapravo odnose na manjak prihvaćenosti od strane zajednice i stigmatizaciju. Sumiramo li zaštitne čimbenike oni uključuju: prihvaćenost i podrška od strane obitelji, podrška o strane zajednice, pristup obrazovanju i prilike za zapošljavanje i ekonomsku stabilnost, duhovnost i religioznost. Ovo uključuje i pristup resursima i intervencijama (Betancourt i sur., 2008).

Zbog svega navedenog, negativne posljedice vojničkog iskustva djece uključuju fizičke posljedice, posljedice na mentalno zdravlje, socijalne posljedice te vjerojatno još mnoge druge. Posljedice vojničkog iskustva se međusobno isprepliću te utječu jedna na drugu. Sam opseg posljedica je iznimno širok, a u nastavku se predstavljaju neke od njih.

7.1. Fizičke posljedice

Najprije je važno napomenuti kako se velik broj istraživanja, kada su u pitanju fizičke posljedice, usmjerio na dječake dok je nešto manje saznanja o fizičkim posljedicama kada su u pitanju djevojčice. Ipak, može se pretpostaviti kako je velik opseg posljedica zajednički i djevojčicama i dječacima obzirom da je u prijašnjim poglavljima istaknuto kako i jedni i drugi obavljaju većinu poslova. Osvrnemo li se općenito na fizičke posljedice, neke od njih uključuju: kronični umor, problemi sa leđima, neliječene rane od metka, fragmenti metaka u mozgu, ozlijede zglobova, gubitak udova, gubitak vida i sluha (Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2008; Uppard, 2004; prema Stevens, 2014). Ne treba zanemariti fizičke utjecaje alkohola i droga i visoku smrtnost ove djece. Nadalje, neke su usluge nedostupne ili ograničene

tokom oružanih sukoba kao što je pristup zdravstvenoj skrbi, primjerenoj prehrani, vodi, mogućnosti održavanja osobne higijene i slično. Kao posljedica takvih uvjeta velika je vjerojatnost pothranjenosti i bolesti (Stevens, 2014). Osim ovoga, posljedice fizičkog kažnjavanja i mučenja kao što je deprivacija hrane i sna, elektrošokovi, sakaćenje, silovanja, zatvaranje imaju dugotrajne fizičke i psihološke posljedice (Piwowarczyk i sur., 2000; prema Stevens, 2014).

Kada su specifično djevojčice u pitanju, postoji veća vjerojatnost da će nakon bivanja u oružanim snagama imati spolno prenosive bolesti. Ovo je pokazao niz istraživanja (Save the Children, 2004; Senga i Lutala, 2011; prema Stevens, 2014). Zbog činjenice kako se većinu djevojčica seksualno iskorištava, te je pritom ono najčešće nasilno i kako usprkos njihovoj dobi i razvijenosti imaju iskustva prisilnih pobačaja i rađanja djece, djevojčice najčešće imaju probleme reproduktivnog zdravlja. Tako primjerice, silovanje povećava vjerojatnost upala, neplodnosti i inkontinencije (Keairns, 2003; prema Stevens, 2014). Neželjene trudnoće su također učestale. Primjerice u programu Save the Children u zapadnoj Africi 66% djevojčica koje su bile djeca vojnici imalo je djecu kao posljedicu seksualnog iskorištavanja (Save the Children, 2004; prema Stevens, 2014). Pobačaji su često obavljani bez anestezije i u lošim uvjetima, te nerijetko uključuju nasilje. Primjerice u Liberiji, djevojčica navodi primjer gdje je šest dječaka izvršilo pobačaj pritiskujući joj trbuh (Human Rights Watch, 2004; prema Stevens, 2014). Također, rađanje djece u nehigijenskim uvjetima i bez pristupa zdravstvenoj skrbi često dovodi do smrti (Mazurana i sur., 2002; prema Stevens, 2014).

7.2. Posljedice na mentalno zdravlje

7.2.1. Posttraumatski stresni sindrom i depresija

Posttraumatski stresni sindrom je jedna od najčešće navedenih posljedica, te ujedno jedna od najviše istraživanih. Depresija kao posljedica vojničkog iskustva se jednako često navodi te je najčešće povezana s drugim posljedicama.

Korht i Jordan (2008; prema D'Alessandra, 2014) su u Nepal u istraživali pojavu simptoma depresije, anksioznosti, posttraumatskog stresnog sindroma, općenitih psiholoških poteškoća, te svakodnevnog funkcioniranja djece vojnika i druge ratom pogođene djece. Uspoređujući ova dva uzorka pronašli su kako su djeca vojnici pokazivali izraženije simptome depresije, posttraumatskog stresnog sindroma, psiholoških poteškoća, te su imali više poteškoća u svakodnevnom funkcioniranju. Kada je u pitanju anksioznost nije bilo značajnih razlika, te objašnjavaju kako je to vjerojatno uobičajena reakcija na uvjete rata neovisno o poziciji u kojoj

se nalaze. Nadalje, Kohrt i sur. (2008; prema Ertl i sur., 2014) su pronašli kako je posttraumatski sindrom prisutan kod 55% bivše djece vojnika. Derluyn i sur. (2004; prema D'Alessandra, 2014) su pronašli kako je posttraumatski stresni sindrom bio prisutan kod 97% prisilno regrutirane djece u Ugandi. Također, simptomi depresije su često prisutni kod bivše djece vojnika, te je tako primjerice 16% ispitanika izjavilo kako se uvijek osjeća tužno. Ovuga i sur. (2008; prema Ertl i sur., 2014) navode kako je depresija u uzorku bivše djece vojnika u Ugandi varirala od 20% do 88%.

Neki od simptoma posttraumatskog stresnog sindroma kod djece vojnika su: anksioznost, noćne more, doživljavanje intruzivnih i ponavljajućih traumatskih scena, suicidalne misli, nesanica, psihosomatski simptomi, depresija, fobije i reaktivne psihoze (De Silva i sur., 2001; Somasundaram, 1998; 2002; prema Stevens, 2014).

Usprkos visokoj zastupljenosti posttraumatskog stresnog sindroma, follow-up istraživanje na populaciji djece vojnika u Sierra Leoneu pokazalo je kako je 32% djece imalo simptome. Ipak, četiri godine kasnije simptome je imalo 16% djece. Također navode kako je 30% ispitanika iskazao olakšavanje simptoma. Autori navode kako ovi rezultati ukazuju na olakšavanje simptoma kroz vrijeme usprkos smanjenom pristupu brizi, obitelji i potpori zajednice koji je zabilježen (Betancourt i sur., 2013).

7.2.2. Zloupotreba sredstava ovisnosti

Kao što je već prije navedeno, sredstva ovisnosti su upotrebljavana kao oblik stvaranja ovisnosti o vođama, kao oblik indoktrinacije, te za povećanje hrabrosti djece tokom direktnih sukoba. Posljedica ovoga je stvaranje ovisnosti djece o ovim sredstvima što tokom procesa demobilizacije i reintegracije dovodi do apstinencijske krize. Navodi se kako iskustva djece vojnika povećavaju rizik od zloupotrebe alkohola i droga (Utas i Jorgel, 2008; prema Amone-P'Olak i sur., 2014). Zloupotreba sredstava ovisnosti se također može vidjeti kao oblik samoliječenja, odnosno može imati ulogu ublažavanja negativnih emocija i drugih simptoma poremećaja kao što su depresija i posttraumatski stresni poremećaj.

7.2.3. Psihoteični simptomi

Vrlo mali broj istraživanja se usmjerio na istraživanje psihoteičnih simptoma kod djece vojnika. Kada su psihoteični simptomi u pitanju, pokazalo se kako direktno sudjelovanje u oružanim sukobima, kao što je ubijanje i sakaćenje članova protivničke strane, može dovesti do auditivnih i vizualnih halucinacija gdje djeca čuju glasove ubijenih i vide njihova mrtva tijela (Kinzie i Boehnlein, 1989; prema Amone-P'Olak, 2015). Ipak, važno je uzeti u obzir kako su djeci često

davane droge koje mogu biti povezane sa psihotičnim simptomima kao što je alkohol, marihuana i khat (Odenwald i sur., 2005; prema Amone-P'Olak, 2015). Osim toga, u određenom broju istraživanja se navodi kako su psihoze često u komorbiditetu sa zlouporabom sredstava ovisnosti i posttraumatskim stresnim sindromom (Bayer i sur., 2007; Coentre i Power, 2011; prema Amone-P'Olak, 2015). Amone-P'Olak i sur. (2015) istraživali su utjecaj iskustava povezanim sa oružanim sukobima na pojavu psihotičnih simptoma na uzorku bivše djece vojnika u Ugandi. Iskustva koja su značajno korelirala sa pojavom psihotičnih simptoma bila su: svjedočenje nasilju, uključenost u sukobe, seksualno zlostavljanje te smrt i gubitak drage osobe. Također, pokazalo se kako značajan utjecaj na pojavu simptoma imaju uvjeti nakon završetka rata, krivnja i posttraumatski stresni sindrom.

7.2.4. Suicidalnost

Suicidalno ponašanje je proces koji se može promatrati na kontinuumu od misli o samoubojstvu, pokušaja samoubojstva do izvršenja samoubojstva (Meehan i sur., 2007, prema Amone-P'Olak i sur., 2014). Amone-P'Olak i sur. (2014) su istraživali utjecaj iskustava povezanim s oružanim sukobima djece vojnika sa suicidalnim mislima na uzorku djece vojnika u Ugandi. U cjelokupnom uzorku 13,17%, 7,24% i 3,53% je izjavilo kako suicidalne misli ima ponekad, često i uvijek. Amone-P'Olak i sur. (2014) su identificirali skupinu iskustava koja su bila značajno povezana sa suicidalnim mislima. Ona uključuju: svjedočenje nasilju, neposrednu osobnu štetu, smrti, direktnu uključenost u sukobe, seksualno zlostavljanje te općenito iskustvo rata. Također, navode i rezultate prijašnjih istraživanja koja navode kako su iskustva povezana sa oružanim sukobima djece vojnika bila povezana sa suicidalnim mislima, a jedno istraživanje posebno ističe počinjenje ubojstva kao snažan prediktor (Pietzrak i sur., 2010; Hendin i Haas, 1991; Fontana i sur., 1992; Thoresen i Mehlum, 2008; prema Amone-P'Olak i sur., 2014).

7.2.5. Trauma bonding i empatija

Iako opus istraživanja o posljedicama vojničkog iskustva djece neprestano raste, te su prisutni konstantni napor u nošenju sa problemom, prisutan je nedostatak istraživanja koja su usmjerena na shvaćanje problema iz pozicije djece vojnika. Razumijevanje načina na koji djeca vide svoja iskustva izostaje, a fenomeni kao što su „trauma bonding“, identificiranje sa agresorom, te što se događa sa empatijom te djece je još manje istraženo. Preston (2015) je proveo kvalitativno istraživanje koje pokušava odgovoriti upravo na neka od ovih pitanja. Naime, Preston je analizirao 3 autobiografske naracije djece vojnika u Ugandi koja su bila oteta od strane pobunjenika. Analiza ukazuje kako unatoč indoktrinaciji i desenzibiliziranju na nasilje djeca vojnici i dalje empatiziraju, ali se isto tako navodi kako su fluktuirali u svom

empatiziranju. Tako su ponekad uživali u počinjenju nasilja, ponekad su se osjećali odvojeno od realnosti i tupo dok su ponekad osjećali žaljenje i krivnju zbog počinjenih djela. Također, uočeno je kako djeca konstantno analiziraju moralnost svojih djela što često dovodi do osjećaja kajanja i tuge. Navedeno je kako su djeca percipirala kako imaju 2 identiteta, od kojih je jedan onaj vojnika. Smatra se kako je ovakvo odvajanje imalo ulogu zaštite identiteta. Slično istraživanje napravili su O'Callaghan i sur. (2012). Koristili su narativnu analizu kako bi bolje shvatili iskustva djece vojnika i njihovo viđenje svojih iskustava. Narativna analiza je često dio tretmana djece vojnika, jer se smatra kako je "ispovijedanje" svoje priče korak ka integriranju svojih iskustava (Herman, 1992; prema O'Callaghan i sur., 2012). Istraživanje ističe kako djeca pri pričanju svojih priča često koriste disocijacije kako bi se nosile sa negativnim emocijama, te kako je prisutna pojava „trauma bonding“ koja se očituje u stvaranju povezanosti sa osobama koje osobi nanose štetu. Uočili su kako dio djece koristi zamjenicu "mi" što ukazuje na percepciju zajedničkog identiteta, te opisuju nadređene kao dobre osobe. Djeca koja su ovo iskazivala su prošla trening i sudjelovala su u direktnim sukobima. Autori pretpostavljaju kako iskustvo oružanih sukoba, izloženost istim opasnostima te postojanje zajedničkog neprijatelja ubrzava stvaranje zajedničkog identiteta. Također, uloga borca pretpostavljala je određen status i privilegije na koja se može gledati kao na potkrepljenja. Ovo dijelom upućuje i na mehanizam obrane gdje se osoba identificira s agresorom, te time umanjuje svoj strah. Ipak, ovo su tek pretpostavke obzirom da nisu učinjene daljnje analize. No, naglašava se kako je ova pojava nešto što može utjecati na razvoj identiteta djece i usvajanje nasilnih ponašanja.

Iako je rezultate ovih istraživanja nemoguće generalizirati na problem djece vojnika, ono ukazuje na potrebu daljnjeg istraživanja problema, te na potrebu kvalitativnih istraživanja koja su usmjerena na razumijevanje iskustava djece vojnika s naglaskom na njihovo shvaćanje i percepciju svojih iskustava. Ono, osim što može ukazati na područja koja je potrebno daljnje istražiti, pruža važne informacije za tretman te djece. Ovakva istraživanja mogu ukazati da dodatne potrebe tretmana i na moguće odgovore na te potrebe.

7.2.6. Moralne promjene i krivnja

Iako je moralni razvoj djece vojnika jedna od tema kojoj je posvećeno puno pažnje, malo je istraživanja koja su se time bavila. Dakako, pri istraživanju moralnog razvoja postoji niz poteškoća, a jedna od ključnih je upravo mjerenje "moralnosti". Usprkos tome, dio istraživača navodi kako, kada je moralni razvoj u pitanju, djeca koja su direktno uključena u oružane sukobe mogu doživjeti svojevrsnu dezorijentiranost u razvoju (Gabarino i sur.; 1991, Lyons, 1971; McHan, 1985; prema Boyden, 2003). Neki od "simptoma" ovakve dezorijentacije

uključuju "zaleđenost" u primitivnoj fazi moralnog razvoja, povećano agresivno ponašanje, gubitak empatije i emocionalnu zaravnjenost, promjene u stavovima, vjerovanjima i ličnosti (Auster i sur.; prema Boyden, 2003). Straker i sur. (1992; prema Boyden, 2003) pak navode kako djeca vojnici imaju povećano razmišljanje u kategorijama, manjak fleksibilnosti u rješavanju problema, te su spremniji nasilno reagirati. Elbedour i sur. (1997; prema Boyden, 2003) pak napominju kako rat ima utjecaja na moralni razvoj dječaka no, ne i djevojčica. Boothby i Knudsen (2000; prema Boyden, 2003) ističu kako ključni utjecaj na moralni razvoj ima duljina vojničkog iskustva. Brett (2003; prema Boyden, 2003) zaključuje kako obzirom na izraženo žaljenje i krivnju koju iskazuju djeca vojnici ovakve pretpostavke o njihovoj moralnoj "pokvarenosti" nisu točne. Brett dalje navodi kako je teško procjenjivati moralnost te djece na temelju ponašanja koje su iskazali u uvjetima poput rata. Također, Punamaki (1996; prema Boyden, 2003) navodi kako su se djeca često borila sa moralnim dilemama, te kako je zaključak velike većine kako je sam rat loš i da uzrokuje patnju.

Nadalje, iako su osjećaji krivnje najčešće povezani sa ostalim poremećajima, te se ponekad navode kao njihov simptom važno je posebno osvrnuti se na osjećaje krivnje obzirom na činjenicu kako su djeca vojnici često počinitelji nasilnih djela. Brett (2003; prema Boyden, 2003) je pronašla kako djeca vojnici koji se dobrovoljno uključuju iskazuju žaljenje za počinjenim djelima i osjećaj krivnje, posebice jer su se odlučili svojevrijedno uključiti. Nadalje, objašnjava kako su djeca vojnici svjesni da su počinili djela koja zajednica osuđuje. Velik dio djece koji je počinio ubojstva osjeća izražen sram i krivnju, te imaju izrazitu potrebu za oprostom. Krivnja, osim utjecaja na psihološko funkcioniranje osobe, onemogućava konstruktivnu integraciju iskustava, te je usmjerena na prošlost koja kao takva ne može biti izmijenjena.

Zaključno, moguće je uočiti kako vojničko iskustvo dovodi do niza negativnih posljedica na mentalno zdravlje djece. Loše mentalno zdravlje djece ima negativan utjecaj na općenito funkcioniranje djece, te na njihovu prilagodbu. Ovo potvrđuje istraživanje Ertl i sur. (2014) u kojem se navodi kako se uz sam status djece vojnika, psihopatologija pokazala značajnim prediktorom loše prilagodbe, odnosno pokazalo se kako ima značajan medijacijski utjecaj na uspješnost prilagodbe.

7.3. Socijalne posljedice

Vojničko iskustvo djece, kao što je navedeno u prijašnjem poglavlju, ima niz negativnih posljedica na mentalno zdravlje ove djece, a navedene negativne posljedice u interakciji s socijalnom okolinom mogu dovesti do poteškoća u prilagodbi ove djece. Osim toga, utjecaj rata

na društvo mijenja socijalne uvjete u koje se djeca vraćaju te samo vrijeme koje su ova djeca provela u oružanim skupinama i manjak prilika za primjeren razvoj ih stavlja u nepovoljan položaj pri izlasku iz oružanih skupina.

Kako je velik dio djece vojnika u Ugandi bio odvojen od obitelji ili su članovi obitelji umrli tokom rata pojavio se problem njihova smještaja i zadovoljenja egzistencijalnim potreba. Iako je dio potražio smještaj u kampovima za izbjegle, dio je jedno vrijeme živio na ulici. Ovo je sa sobom donijelo određene poteškoće. Neke od njih uključuju nedostatak osnovnih potrepština za život kao što su voda i hrana. Također, nisu imali pristupa obrazovanju, zaposlenju, zdravstvenoj skrbi i prihodu (Vindevogel i sur., 2013). Izostajanje iz procesa obrazovanja je jedna od posljedica za koju se navodi kako ima značajan utjecaj na kasniju prilagodbu djece vojnika. Annan i Blattman (2006; prema Betancourt i sur., 2008) u svom istraživanju u Ugandi navode kako duže vrijeme bivanja u pobunjeničkim skupinama znači i izbivanje iz obrazovanja što posljedično smanjuje kasnije prilike za zaposlenje. Manjak prilika za zaposlenje dovodi do ekonomske depriviranosti i loših uvjeta života.

Stigmatizacija od strane zajednice je jedna od često navođenih socijalnih posljedica. Stigmatizacija ima utjecaj na prilagodbu djece i njihovu reintegraciju. Naime, prijašnja povezanost sa oružanim skupinama u zajednici dovodi do sumnje, manjka povjerenja, te odbijanje od strane obitelji i zajednice. Velik broj istraživanja potvrđuje kako djeca vojnici povratkom u zajednicu imaju iskustvo stigmatizacije (Annan i sur, 2007; Betancourt i sur.; 2010, Boothby, 2006; prema Denov i Marchand, 2014). Nadalje, Betancourt i sur. (2010, prema Betancourt i sur., 2013) ističu kako stigmatizacija i percipirana diskriminacija imaju utjecaj na povećanje intenziteta simptoma posttraumatskog stresnog sindroma. Ipak, Blattman i Annan (2007; prema Denov i Marchand, 2014) u svom istraživanju navode kako se tokom vremena percipirana stigmatiziranost djece vojnika smanjila. U istraživanju nije navedeno što je točno utjecalo na smanjenje stigmatizacije, odnosno je li sam protok vremena doveo do smanjenja stigmatizacije.

Kada su u pitanju djevojčice, one se vide kao promiskuitetne, nečiste, te se smatra kako će kontaminirati ostatak djevojčica (Save the Children, 2005; prema Stevens, 2014). Primjerice u Ugandi, one djevojčice koje se vraćaju trudne se vide kao žene pobunjenika. Ovo dovodi do poteškoća u njihovoj reintegraciji, one imaju smanjene obrazovne i ekonomske prilike, te nemaju prilika za udaju (Uppard, 2004; prema Stevens, 2014). Navodi se kako se, u nedostatku opcija za zaposlenje, djevojčice nerijetko odlučuju na prostituciju (Save the Children, 2004; prema Stevens, 2014). Naposljetku, Denov i Marchand (2014) istražujući stigmatizaciju djece

vojnika u Kolumbiji navode kako je za nošenje sa stigmatizacijom i odbacivanjem djece vojnika nužno uložiti napore za pomirenje i reintegraciju.

Važno je spomenuti kako korištenje djece vojnika zajedno sa posljedicama oružanih sukoba ima značajne utjecaje na društvo u kojem se događa. Osim same eskalacije nasilja koja je često vezana uz korištenje djece vojnika i posljedica vezanih uz njega, posljedice obuhvaćaju više od toga. Djeca su iskorištavana kako bi se zadovoljile kratkoročne potrebe, te se na njih gledalo kao na način na koji se mogu riješiti trenutni problemi. Ipak, djeca vojnici, otpuštanjem iz oružanih snaga, postaju članovi zajednice. Cohn i Goodwin (2003; prema Cherwon, 2014) navode kako djeca vojnici doživljavaju niz traumatskih iskustava, te ukoliko se na ovakva pitanja ne reagira primjereno, ona mogu dovesti do razvoja djece vojnika u disfunkcionalne članove društva koji stoga utječu na samo društvo.

8. DRUŠTVENI ODGOVOR NA DJECU VOJNIKE

Kao odgovor na problem djece vojnika donesen je niz standarda koji štite prava djece vojnika, koje kriminaliziraju ovu praksu, koje upućuje na poduzimanje mjera kako bi se prevenirala regrutacija, te upućuje na potrebu reintegracije bivše djece vojnika. Također, utrošen je znatan napor kako bi se znanje o ovom problemu produbilo u svrhu razvoja mjera koje bi odgovorile na ovaj problem. Ovo uključuje napore velikog broja nevladinih organizacija, UN-a te niza drugih organizacija.

8.1. Programi razoružanja, demobilizacije i reintegracije

Prvi korak nošenja s postojećom pojavom djece vojnika su programi razoružanja, demobilizacije i reintegracije inače poznati kao DDR programi (Disarmament, Demobilization, Reintegration; u daljnjem tekstu DDR programi). Ovi programi uključuju formalni proces gdje se vojnici uključuju u civilni život. Dakle, prva faza je razoružanje gdje vojnici na prethodno određenom mjestu predaju oružje koje se potom najčešće uništava. Druga faza se odnosi na demobilizaciju, odnosno formalno raspuštanje oružanih snaga te oslobođenje vojnika. Ovo uključuje prestanak postojanja oružane snage i povratak vojnika u civilni život. Treća faza se odnosi na reintegraciju, koja predstavlja najdužu i najzahtjevniju fazu. Tokom ove faze u fokusu su psihosocijalne poteškoće bivših vojnika, a cilj je njihova reintegracija u društvo (Betancourt i sur., 2008). Faza reintegracije je usmjerena na ponovno povezivanje s obitelji, a krajnji cilj je njihovo uključivanje u ekonomski, socijalni i politički život. Kako bi se ovo postiglo ovi programi najčešće uključuju pakete sa novcem, drugim potrepštinama (kao što je hrana, alati, sjeme i sl.), trening za poslove te druge oblike potpore. Generalno su usmjereni

na poticanje samopomoći (UN Office of Special Adviser on Africa, 2007; prema Mukhar, 2014). Faze demobilizacije i reintegracije se velikim dijelom preklapaju te je teško utvrditi kad je jedna faza završena, a kada počinje druga.

Formalni DDR programi pokrenuti su mirovnim sporazumima u kojima se navode zahtjevi razoružanja, demobilizacije i reintegracije. Mirovni sporazumi su često zanemarivali djecu vojnika, te oni prije često nisu bili uključeni u formalne DDR programe (Mukhar, 2014). Ovo je uočeno, te se navodi kako je pri procesu demobilizacije potrebno posebnu pažnju posvetiti djeci vojnicima i kako je nužno osigurati pristup organizacija djeci vojnicima. Procese demobilizacije najčešće koordiniraju UN, mirovne snage ili privremene uprave (Lorey, 2001). Iako su uloženi napor za demobilizaciju djece vojnika, posebni predstavnici UN-a koji nadgledaju procese demobilizacije navode kako i dalje postoje poteškoće pri provođenju akcijskih planova (Nagle, 2011). Neki od propusta uključuju isključenost djevojčica iz procesa (The Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, 2007; prema Beracourt i sur., 2008).

Osim formalnih programa DDR, djeca vojnici izlaze iz oružanih snaga tako da: se predaju, pobjegnu, budu napušteni od strane oružane snage (najčešće zbog ozljeda), mogu biti zarobljeni od strane druge skupine ili mogu biti pušteni kao dio političkih pregovora. Djeca koja na ovaj način izađu iz oružanih snaga mogu biti dovedena ili doći u prihvatne centre, a dio se odmah vrati u svoje zajednice, traži pomoć članova obitelji i institucija ili pak putuje u urbane dijelove zemlje. Sam proces demobilizacije je nekad strukturiran i planiran te organizacije koje su uključene u proces planiraju njegovo provođenje, dok je ponekad taj proces spontan i iznenađan (Lorey, 2001). Lorey (2001) navodi kako bi u fokusu demobilizacije trebalo biti ponovno povezivanje s obitelji jer ono uvelike utječe na uspješnost procesa reintegracije. Također, ističe kako je potrebno poduzeti posebne mjere kako bi se spriječila ponovna regrutacija djece, a navodi kako je jedan od načina povezivanje s obitelji i zajednicama. Rizik od regrutacije je veći ukoliko se bivša djeca vojnici nalaze zajedno u velikim institucijama. Također, navodi kako je nužno pripremiti zajednicu na povratak djece vojnika jer djeca vojnici mogu doživjeti nasilje od strane zajednice kao oblik osвете za djela koja su počinili kada su bili dijelom oružanih snaga.

Nadalje, Lorey (2001) objašnjava kako neke države nemaju formalne procese demobilizacije, te kako postoje razlike obzirom na pojedinu državu. Ipak, navodi kako proces demobilizacije najčešće uključuje tri razine. Ove tri razine uključuju: mjesta za demobilizaciju ili prihvatne centre, centre za privremenu skrb (najčešće isključivo za djecu) i trajnu reintegraciju. Aktivnosti i briga u prihvatnim centrima, s naglaskom na posebnu brigu za dječake i djevojčice, uključuju:

procjenu fizičkog i psihičkog zdravlja, pružanje temeljne zdravstvene zaštite te upućivanje na daljnje procesuiranje ukoliko je potrebno, procjena od strane socijalnih radnika, pružanje prehrane i rekreacija. Naglašava se kako djeca moraju biti odvojena od odraslih, te kako je potrebno posebnu pažnju posvetiti djevojčicama. Preporučuje se posebno odvajanje djevojčica zbog mogućnosti seksualnog zlostavljanja. Ova faza ima ključnu ulogu u odvajanju "vojničkog mentaliteta" i utjecaja njihovih nadređenih, te se naglašava kako djeca moraju biti odvojena od svojih bivših vođa. Centri za privremenu skrb se vide kao privremena opcija, te se naglašava kako je potrebno izbjegavati institucionalizaciju. Ove centre najčešće vode nevladine organizacije koje surađuju sa UN-om i drugim organizacijama, te nude niz usluga. Lorey (2001) smatra kako ovi centri trebaju biti usmjereni na ponovno normaliziranje ponašanja koja su prihvaćena od ostatka društva. Stoga bi cilj trebao biti uspostavljanje svakodnevne strukture te postavljanje granica za prihvatljiva ponašanja. Naglašava se povezivanje s obitelji i lokalnom zajednicom. Također, neki centri ne odvajaju djecu vojnike i ostalu djecu pogođenu oružanim sukobom. Ovo se pokazao kao učinkovitiji pristup koji dovodi do smanjenja stigmatizacije djece vojnika. Neki pak organiziraju manje skupine djece, kao životne skupine, koje žive na jednom mjestu, te su omogućene posjete od strane obitelji. Dio je smješten u udomiteljske obitelji i kampove. Same aktivnosti i organizacija djelovanja u ovim centrima je specifična za svaku državu, za organizacije koje ih vode i za resurse koji su organizacijama dostupne. Faza reintegracije, koja je također krajnji cilj svih aktivnosti, uključuje niz aktivnosti koje su proizvedene ovdje spomenutih aktivnosti. Uključuje razne oblike psihosocijalne pomoći, strukturiranih aktivnosti, aktivnosti u zajednici, te pronalaženja obitelji djece i njihovo povezivanje. Usmjeren je na pružanje smještaja, facilitiranje podrške od strane zajednice, pružanje obrazovanja i/ili obučavanja za poslove. Provođenje ovih aktivnosti uključuje međuresornu suradnju i koordinaciju velikog broja dionika.

Dakle, aktivnosti programa DDR možemo sumirati na: pružanje zdravstvene i psihosocijalne skrbi kroz Centre za privremenu skrb, senzibilizaciju zajednice (primjerice kroz otvorene diskusije sa ciljem pomirenja), pronalaženje članova obitelji, njihovo povezivanje i pomoć pri reintegraciji, pružanje potpore zajednici sa ciljem povećanja kapaciteta za pomoć bivšoj djeci vojnicima, pomoć u obrazovanju (ponekad uključuje školarine i slično) i obučavanju za poslove, praćenje djece vojnika i njihovog napretka (Williamson, 2005; Williamson, 2006; prema Betancourt i sur., 2008).

Proces razoružanja, demobilizacije i reintegracije uključuje cijeli niz postupaka koji se mogu gledati kao zasebni postupci odvojeni od samog programa no, obzirom na specifičnost

problema djece vojnika najčešće se vide kao dio generalnog procesa programa razoružanja, demobilizacije i reintegracije. Kao što je već navedeno prije, ovaj proces je drugačiji za svaku državu no, i dalje zadržava glavne karakteristike programa. Kao jedan od primjera sveobuhvatnog i strukturiranog DDR programa je onaj proveden u Sierra Leoneu koji će biti kratko predstavljen. Identificirano je devet područja za koje se smatra da su doprinijela uspješnoj reintegraciji djece vojnika. Tih devet područja uključuju: senzibiliziranje zajednice, formalni proces razoružanja i demobilizacije, period prijelaza u Centru za privremenu skrb, pronalaženje i medijacija s obitelji, ponovno povezivanje s obitelji, tradicionalni obredi čišćenja i liječenja te duhovna potpora, obrazovanje i programi obučavanja za poslove, kontinuirani pristup zdravstvenoj skrbi onih koji su u procesu obrazovanja i obučavanja, te individualno savjetovanje, potpora i osnaživanje (Williamson, 2006).

Navodi se kako je u organiziranju i provođenju ovog programa bio prisutan integriran i učinkovit pristup koji je uključivao suradnju i djelovanje nevladinih organizacija i države. Oformljen je Nacionalni odbor, aktivnosti su financirane od strane Europske unije, UNICEF-a i mnogih drugih. Navodi se kako je rat završio naporima koji su uključivali aktivnosti vojske, diplomatski i politički angažman sa ciljem postizanja mirovnog sporazuma (Lomé peace agreement) koji je potpisan 1999. godine, u kojem je naglašeno kako je djeci vojnicima potrebno posebno pristupati. Intervencija od strane vojske vlade Velike Britanije 2000. godine pokrenula je formalni proces razoružanja, demobilizacije i reintegracije. Kao što je prethodno navedeno, sudjelovanje djece vojnika u formalnom procesu razoružanja, demobilizacije i reintegracije je bio ključan korak koji simbolički označava zauzimanje drugog identiteta. Sam proces demobilizacije nije uvijek tekao kako je bilo propisano, morao je biti fleksibilan zbog uvjeta u kojima se provodio, te je uključivao pregovore od strane UNICEF-a i nevladinih organizacija. Također, dio djece je bio isključen jer nije imao oružje, jer je dio dionika zahtijevao da djeca moraju imati oružje kako bi prošli proces razoružanja. Ovo je isključilo velik dio djece, a posebice djevojčica. Odmah nakon demobilizacije djeca su bila odvojena od odraslih vojnika što je imalo ulogu prekidanja kontrole vođa (Williamson, 2006).

U Centrima za privremenu skrb glavne aktivnosti su se odnosile na ponovno povezivanje s obitelji i pripremanje za povratak u civilni život. Aktivnosti su uključivale stvaranje strukturirane svakodnevnice, predavanja, igranje, pjevanje, slikanje, crtanje i aktivnosti usmjerene na učenje kulturalno prihvatljivih ponašanje. Oblici tretmana koji uključuju pristup zapadnih zemalja je bio primjenjivan u maloj mjeri jer se smatralo kako nije primjeren (Williamson, 2006). Iako u literaturi nije specificirano što je to točno pristup zapadnih zemalja,

moгуće je pretpostaviti kako se to odnosi na klinički pristup intervencijama za koji se navodi kako ga je potrebno prilagoditi kulturi u kojoj se nalazi, a koji je usmjeren na identificiranje pojedinih problema mentalnog zdravlja nakon čega se primjenjuju intervencije specifično usmjerene na rješavanje identificiranog problema. Ove intervencije najčešće uključuju primjenu metoda različitih psihoterapijskih pravaca kao što je kognitivno bihevioralni pravac i slično (Betancourt i sur., 2008). Kliničke intervencije će biti detaljnije opisane u slijedećem poglavlju. Nadalje, boravak u Centrima je najčešće trajao šest tjedana kako bi se izbjegla institucionalizacija, a djeca koja nisu povezana s obitelji su smještena u udomiteljske obitelji ili ih se organiziralo u manje životne skupine koje su bile supervizirane. Follow up istraživanje je pokazalo kako su djeca koja su boravila u Centru za privremenu skrb iskazivala bolju prilagođenost (Williamson, 2006).

Williamson (2006) ističe kako su uloženi znatni naponi u senzibilizaciju zajednice obzirom da stigmatizacija ima negativan utjecaj na reintegraciju djece. Ključni akteri u senzibilizaciji zajednice su bili politički, religijski, tradicionalni i drugi vođe u zajednici. Provođene su diskusije sa vođama, te su se diskusije proširile na gotovo sve ključne dionike u zajednici od učitelja do zdravstvenog osoblja. Provođeno je senzibiliziranje zajednice "od vrata do vrata". Održavane su radionice usmjerene na pomirenje i traženje tradicionalnih i primjerenih rješenja. Korišteno je igranje uloga gdje su sudionici "odigrali" proces regrutacije i slično. Kasnije, sudionici su nastavili organizirati ovakve radionice što upućuje na samoodrživost ovakvih mjera.

Ponovno povezivanje sa obitelji je ključni cilj reintegracije. Kako roditelji i članovi obitelji nisu uvijek bili spremni prihvatiti djecu, zbog činjenice kako su bili dio oružanih snaga, bilo je potrebno uložiti napore u medijaciju s obitelji. Naglašava se kako je 98% djece bilo ponovno povezano s obitelji. Ukoliko to nije bilo moguće, djeca su smještena u udomiteljske obitelji ili zajedničke domove. Naglašeno je kako se tijekom povezivanja s obitelji ili drugog smještaja u obzir uzimao najbolji interes djeteta, te su nakon smještaja obavljane follow up posjete. Follow up posjete bile su usmjerene na praćenje prilagodbe djece i za pružanje pomoći i osnaživanja obitelji, djece i zajednice.

Osiguravanje prilika za obrazovanje i učenje vještina je bio još jedan od fokusa procesa. Ovo je uključivalo niz projekata (The Rapid Response Education Project, The Community Education Investment Program, Complementary Rapid Response for Primary Schools) koji su se usmjerili na pripremu za polazak u školu, osiguravanje sredstava i slično. Obučavanje za poslove je uključivalo poslove frizera, obrade tkanine, izrađivanje sagova i slično. Ipak,

naglašava se kako je prije provođenja ovakvih programa potrebno analizirati tržište kako bi se povećala vjerojatnost zapošljavanja. Također, smatra se kako bi se i osobama koje odaberu učenje vještina trebalo pružiti osnovno obrazovanje. Također, pružanje kontinuirane zdravstvene skrbi, posebice onima koji žive u ruralnim dijelovima, se pokazala ključnom. Neki od postupaka su također uključivali rekonstrukcijske i plastične operacije kako bi uklonile posljedice sakaćenja djece. Savjetovanje i pružanje podrške je bilo ključno u održavanju motivacije i nošenju sa stresorima. Također, kako su djevojčice bile zanemarene, pokrenuta je inicijativa pod nazivom Girl Left Behind koja se usmjerila na pružanje ovdje spomenutih usluga djevojčicama (Williamson, 2006). Iz priloženog primjera je vidljivo kako uspješni DDR programi zahtijevaju uključenost i aktivnost velikog broja aktera te pristup resursima. Zahtijevaju pažljivo planiranje postupaka koji su temeljeni na prijašnjim saznanjima kao što je činjenica o ključnoj ulozi senzibiliziranja zajednice i uvjeta nakon povratka, te svjesnost o potrebama djece i poteškoćama s kojima se susreću. Nadalje, uključuju međuresornu suradnju i suradnju sa lokalnom zajednicom. Ističe se potreba follow up-a i samoodrživosti provedenih aktivnosti. Ovaj primjer identificira ključna područja koja bi trebala biti obuhvaćena DDR programima.

8.2. Primjeri intervencija usmjerenih na rehabilitaciju i reintegraciju

Kao dio napora reintegracije prisutan je niz intervencija te uključuje pristupe koje se temelje na "zapadnjačkim" metodama ili pak mogu uključivati metode koje su karakteristične za kulturu kao što su rituali duhovnog čišćenja (Betancourt i sur., 2008). Također, na području reintegracije djece vojnika i brige za njih se sve više naglašava rehabilitacija i usmjerenost na specifične potrebe i probleme djece vojnika. Nagle (2011) također navodi kako bi briga za djecu vojnike trebala uključivati: stručnjake koji su educirani u području dječjeg razvoja i nošenja sa traumatskim iskustvima, kulturalno osjetljiv pristup, stručnjake u području fizičke rehabilitacije (fizičke povrede, ovisnosti o psihoaktivnim tvarima, seksualno zlostavljanje), psihoterapeute koji bi se usmjerili na područje psihopatologije (anksiozni poremećaji, problemi privrženosti, ovisnosti i sl.), te odgojne stručnjake koji bi se usmjerili na učenje socijalnih vještina.

Reintegracija djece vojnika je zahtjevan zadatak, a u njemu sudjeluju državne organizacije, religijske organizacije, nevladine organizacije, te mnoge druge organizacije (Batacourt i sur., 2008). Nevladine organizacije su ključne u procesu reintegracije. One osmišljavaju i provode raznovrsne intervencije. Jedan od primjera nevladine organizacije koja je razvila kreativna rješenja je i organizacija iz Liberije pod nazivom Everyday ghandis. Nakon što je došlo do pomanjkanja resursa, a djeca vojnici su i dalje bili na neki način stigmatizirani, djeca vojnici su

u sklopu spomenute organizacije počeli obavljati razne poslove poput građevinskih poslova u zamjenu za hranu i druge potrepštine. Ovo je imalo i utjecaj na prihvaćenost i povezanost djece sa zajednicom. Organizacija im je nakon nekog vremena omogućila smještaj i obrazovanje. Drugi primjer uključuje nevladinu organizaciju Future Guardians of Peace koji su djeci vojnicima omogućili edukacije za fotografiranje. Korištenje fotografije je imalo ulogu rehabilitacije i stvaranja povezanosti sa zajednicom. Još jedan primjer nevladine organizacije je organizacija Friends of Orphans u Ugandi koju je osnovao bivši dijete vojnik. Bivša djeca vojnici su također bili dio osoblja. Ovo je omogućavalo lakše stvaranje odnosa savjetnika sa djecom vojnicima zbog zajedničkih iskustava, a i sami savjetnici su time nastavljali svoj oporavak (Nagle, 2011). Još neke od organizacija koje djeluju na ovaj problem su: Coalition to Stop the use of Child Soldiers, Human Rights Watch, Save the Children, UNHCR, War Child, World Health Organization, UNICEF i mnoge druge. Njihove aktivnosti obuhvaćaju područje prevencije, zagovaranja prava djece vojnika, demobilizacije, reintegracije, obrazovanja djece vojnika, programa za radno osposobljavanje, područje tretmana i područja pružanja drugih oblika pomoći.

Proces reintegracije i rehabilitacije je nemoguće odvojiti jer su isprepleteni. Nemoguće ih je odvojiti i od cjelokupnog procesa razoružanja, demobilizacije i reintegracije. Intervencije koje su usmjerene na rehabilitaciju i reintegraciju uključuju širok spektar intervencija, a velik dio je usmjeren na mentalno zdravlje bivše djece vojnika. Betancourt i sur. (2008) navode kako se u pristupu intervencijama mentalnog zdravlja, tokom i nakon provedbe procesa razoružanja, demobilizacije i reintegracije mogu identificirati dvije paradigme, ona psihosocijalna i klinička. Psihosocijalne intervencije su one koje izbjegavaju upotrebljavati "zapadnjačke" pristupe koje se smatraju neprikladnima. Temelje se na pretpostavci kako je reintegracija izglednija ukoliko se događa u kontekstu zajednice i obitelji i njihove potpore. Psihosocijalne intervencije su usmjerene na širi aspekt dječjih problema i potreba ne samo na poremećaje koji su prisutni. Usmjerene su na osnaživanje djeteta za interakciju sa vanjskim svijetom na primjeren način. Obuhvaćaju područja povezivanja s obitelji, zajednicom, stvaranje socijalnih mreža, osnaživanje i povećanje kapaciteta djeteta da se nosi sa izazovima (Betancourt i sur., 2008). Psihosocijalne intervencije nakon programa DDR najčešće uključuju svu djecu pogođenu ratom te teže uklanjanju etikete djeteta vojnika (Williamson, 2005; prema Betancourt i sur., 2008). Psihosocijalne intervencije tako uključuju identifikaciju i lociranje djece vojnika, senzibilizaciju i medijaciju sa zajednicom i obitelji, duhovnu potporu i intervencije, follow up

posjete i usluge pružene u Centrima za privremenu skrb. Vidljivo je kako psihosocijalne intervencije obuhvaćaju velik dio prije navedenih pristupa reintegraciji.

Klinički pristup je usmjeren na identificiranje djece kod kojih su prisutni problemi mentalnog zdravlja, te primjenjuju intervencije koje su usmjerene na pojedine probleme. Ipak, kod kliničkog pristupa može doći do zanemarivanja kulturalnog konteksta. Kliničke intervencije uključuju grupnu interpersonalnu terapiju (strukturirana, vremenski ograničena terapija namijenjena liječenju depresije), kratkoročne grupne krizne intervencije (koristi crtanje, pripovijedanje, igru, slobodno izražavanje emocija koje je usmjereno na prevladavanje kratkotrajnih kriznih perioda), grupne intervencije usmjerene na razvijanja um-tijelo tehnika (niz tehnika koji može uključivati meditaciju koji za cilj imaju ublažavanje simptoma posttraumatskog stresnog sindroma), grupnu terapiju namijenjenu ratom pogođenim majkama (pružaju grupnu psihoterapiju podrške, psihoedukaciju i potporu majkama), grupne intervencije usmjerene na nošenje sa svakodnevnim stresorima, intervencije u školskom okruženju, grupe za žrtve mučenja (koristi podršku i kognitivno-bihevioralne tehnike), grupne intervencije usmjerene na traumu i tugovanje u školskom okruženju, individualne intervencije kao što je terapija usmjerena na traumu i terapija narativnog izlaganja (koristi komponente kognitivno-bihevioralne terapije i pripovijedanja) i druge (Betancourt i sur., 2008). Ove dvije paradigme nikako ne bi trebale biti promatrane kao odvojene i oprečne već kao međusobno nadopunjujuće.

Kako raste sam opseg intervencija, razvijaju se i istraživanja koja su usmjerena na istraživanje učinkovitosti određenih kliničkih intervencija. Većina ovakvih intervencija je usmjerena na simptome posttraumatskog stresnog sindroma. U nastavku teksta se predstavljaju neke od njih, a posebna se pozornost prosvjećuje njihovoj učinkovitosti.

Prvi od primjera je istraživanje učinkovitosti pristupa pod nazivom Companion Recovery Model koji je trajao dva tjedna i proveden je sa 20 bivše djece vojnika. Companion Recovery Model se sastojao od devet modula koji su bili usmjereni na reduciranje simptoma posttraumatskog stresnog sindroma. Devet modula uključuje: preplavljujuće događaje (eng. overwhelming events), ovijanje (eng. encapsulation), somatizaciju (eng. somatization), prepoznavanje (eng. recognition), otpuštanje (eng. release), otpornost (eng. resilience), integraciju (eng. integration), novo samopoimanje (eng. new - self), obnovu (eng. rebuilding) i početak (eng. commencement). Svaki od modula je trajao dva sata, a cjelokupni model je trajao dva tjedna. Sudionike se učilo kako verbalizirati svoja preplavljujuća iskustva i posljedice tih događaja. Učeni su kako su te emocije sada dio nesvjesnog, te kako kroz nesvjesno utječu na njih. Učeni su kako ovijanjem tih emocija dolazi do somatizacije. Zatim su učeni kako odabrati prijatelja

(eng. companion) s kojim će moći otpustiti te ovijene emocije. Nakon toga ih se poticalo da pronalaze svoju otpornost, odnosno snage te da integriraju svoja iskustva i stvore svoje novo samopoimanje koje nije vezano uz ulogu djeteta vojnika. Nadalje, učeni su kako obnoviti svoje socijalne veze i započeti svoj novi život. Rezultati istraživanja su pokazali kako su se simptomi posttraumatskog stresnog sindroma smanjili za 33% (Gregory i Embrey, 2009).

Hermenau i sur. (2013) su proveli istraživanje sa bivšom djecom vojnicima za koje se smatralo da bi mogli razviti posttraumatski stresni sindrom i "apetitivnu agresiju". Uzorak je činilo 15 sudionika koji su stoga prošli program Narrative Exposure Therapy for Forensic Offender Rehabilitation te je bila prisutna kontrolna skupina. Narrative Exposure Therapy for Forensic Offender Rehabilitation je oblik terapije koji je usmjeren na integraciju iskustava kroz prepričavanje svoje priče. Ovo im omogućuje otkrivanje i usmjeravanja negativnih emocija i iskustava, no i pozitivnih koje se mogu vezati uz agresivno ponašanje. Dodatno je naglašen prelazak iz uloge vojnika u ulogu civila te planiranje budućnosti. Rezultati istraživanja ukazuju na smanjenje simptoma posttraumatskog stresnog sindroma i "apetitivne agresije".

McMullen i sur. (2013; prema Katona i sur., 2015) su proveli istraživanje u Demokratskoj Republici Kongo sa 50 bivše djece vojnika koje su uključili u grupnu kulturalno prilagođenu kognitivno-bihevioralnu terapiju dok je 39 bivše djece vojnika činilo kontrolnu skupinu. Rezultati istraživanja ukazuju na smanjenje simptoma posttraumatskog stresnog sindroma, simptoma depresije i anksioznosti te povećanje prosocijalnog ponašanja.

Boothbya i sur. (2006; prema Katona i sur., 2015) su pratili rehabilitaciju i razvoj 39 bivše djece vojnika kroz 16 godina. Kao rezultat istraživanja identificirali su karakteristike intervencija i uvjeta koje su doprinijele uspješnoj rehabilitaciji. Te karakteristike uključuju intervencije koje su usmjerene na osnaživanje vještina nošenja sa stresom, potporu pri reintegraciji, samoopraštanje, prihvaćenost od strane zajednice, obučavanje za poslove i tradicionalne obrede čišćenja i liječenja.

Sumiramo li dosadašnja saznanja o učinkovitosti intervencija i postojeće preporuke, one mogu pružiti dobar okvir za pružanje budućih intervencija. Wessells (2009; prema Katona i sur., 2015) uspješno sumira preporuke za buduće intervencije, te navodi kako bi intervencije za djecu vojnika trebale biti organizirane unutar tri temeljna principa. Prvi princip se odnosi na potrebu prilagodbe intervencija karakteristikama populacije i uvjeta u kojima se nalaze. Drugi princip se odnosi na potrebu kulturalno prikladnog pristupa koji crpi potencijale pojedine kulture. Preporuča se holistički pristup i pristup temeljen na zajednici. Treći princip govori kako bi

intervencije trebale biti višeslojne i pružati podršku na više razina, te uključivati širok spektar potreba.

Pregledom postojećih intervencija i njihove učinkovitosti uočava se kako pojedini aspekti intervencija doprinose uspješnosti reintegracije i oporavka. Sumiramo li njihove karakteristike oni uključuju: senzibiliziranje zajednice, povezivanje s obitelji, osiguravanje egzistencijalnih potreba, pristup zdravstvenoj skrbi, uključivanje u obrazovanje i obučavanje za poslove, uključenost u formalne DDR programe, boravak u Centrima za privremenu skrb, uključivanje duhovnih i religijskih vođa te obredi čišćenja, savjetovanje, osnaživanje vještina nošenja sa stresom, nastavak praćenja napretka djece vojnika te samoopraštanje. Neki od kliničkih pristupa koji su se pokazali uspješnima u nošenju s pojedinim poremećajima uključuju: Companion Recovey Model, Narrative Exposure Therapy for Forensic Offender Rehabilitation i kulturalno prilagođenu kognitivno-bihevioralnu psihoterapiju.

9. RAZVOJ INTERVENCIJA U RADU SA BIVŠOM DJECOM VOJNICIMA

Vidljivo je kako su postojeće intervencije usmjerene na podržavanje većine identificiranih zaštitnih i anuliranje utjecaja rizičnih čimbenika, te se stoga temelje na identificiranim potrebama djece vojnika. Postojeći opseg intervencija i pristupa je iznimno širok i neprestano se razvija i nadopunjuje. Temeljem proučenih pristupa i prijedloga za daljnji razvoj intervencija, u tekstu koji slijedi predstaviti će se mogućnosti u razvoju intervencija u radu s bivšom djecom vojnicima.

Najprije, postoje područja čiji se pozitivni utjecaj mogao dodatno nadograditi. Naime, navedeno je kako je boravak u Centrima za privremenu skrb imao pozitivan utjecaj na kasniju uspješnost reintegracije. Među aktivnostima koje su provodile u Centrima za privremenu skrb se navodi i učenje kulturalno prihvatljivih ponašanja. Ovo uključuje proces resocijalizacije kroz usvajanje prihvatljivih socijalnih vještina. Dakle, učenje socijalnih vještina se nameće kao potreba tretmana djece vojnika. Također, osnaživanje vještina nošenja sa stresom navedeno je kao čimbenik koji je pozitivno djelovao na reintegraciju. Učenju socijalnih vještina može se pristupiti na niz načina. Jedan od načina koji je pokazao uspješnost u povećanju socijalne kompetencije je Trening socijalnih vještina (Ferić i Kranželić, 1999). Trening socijalnih vještina moguće je prilagoditi populaciji s kojom se primjenjuje, te se navodi kako ga je moguće primijeniti kao oblik prevencije, oblik intervencije s djecom u riziku, te kao oblik tretmana s djecom u visokom riziku (Sprague i Walker, 2002; prema Ferić i Kranželić Tavra, 2003). Usmjeren je na povećanje kapaciteta djece za nošenje s određenim situacijama kroz učenje

socijalnih vještina. Trening socijalnih vještina pruža fleksibilan okvir učenja socijalnih vještina. Temeljen je na procjeni potreba populacije te procjenjuje zahtjeve učenja vještina (postoji li vještina, koliko je razvijena i slično) i određuje okvir programa. Procjena omogućuje prilagodbu programa specifičnim potrebama populacije (Ferić i Kranželić Tavra, 2003). U kontekstu djece vojnika, ovo bi omogućilo identificiranje skupina djece sa različitim "razinama" socijalnih vještina, odnosno potrebama učenja socijalnih vještina. Također, omogućilo bi prilagodbu intenziteta i sadržaja učenja vještina. Nadalje, trening socijalnih vještina temeljen je na strukturiranom učenju koje se sastoji od učenja po modelu, igranja uloga, povratnih informacija i prenošenja ponašanja u druge sredine te je usmjereno na vježbanje ponašanja (Ferić i Kranželić Tavra, 2003). Strukturirano učenje uključuje metode koje je moguće prilagoditi kulturi u kojoj se nalaze obzirom da je naglašen fokus na vježbanju same vještine dok je sadržaj radionica moguće prilagoditi potrebama populacije. Također, moguće je odrediti opseg radionica i vremensko trajanje te ga je moguće uklopiti u ostale aktivnosti Centara za privremenu skrb. Stoga, korištenjem Treninga socijalnih vještina kao modela učenja socijalnih vještina moguće je identificirati potrebe, u smislu pojedinih vještina koje bi doprinijele uspješnijem funkcioniranju bivše djece vojnika, te samog načina učenja vještina koje je moguće prilagoditi obzirom na obilježja pojedine kulture.

Nadalje, kao što je prisutno u slučaju nevladinih organizacija Friends of Orphans i Everyday ghandis, možda bi bilo korisno uključiti djecu vojnike u aktivnosti koje impliciraju prosocijalno ponašanje. Ono može uključivati volontiranje u nevladinim organizacijama, aktivnosti vezane uz brigu za zajednicu i aktivnosti koje uključuju obnavljanje štete učinjene oružanim sukobima. Uz ove aktivnosti korisno bi bilo uvesti određeni oblik nagrade za prosocijalno ponašanje u smislu potkrijepljena poželjnog ponašanja. Ono može uključivati simbolične nagrade, pohvaljivanje, organiziranje zajedničkih druženja i slično. Ovakve aktivnosti mogu pružiti prilike djecu vojnicima za vježbanje prosocijalnog ponašanja, potkrepljivanje takvih ponašanja te povezivanje sa lokalnom zajednicom. Nadalje, iako nema dokaza kako iskustva djece vojnika trajno utječu na empatiju, to ne umanjuje mogućnost poteškoća uspostavljanja odnosa, te je navedeno kako je jedna od posljedica vojničkog iskustva djece agresivno ponašanje koje često uključuje manjak svjesnosti granica druge osobe. Iako je navedeno kako su kognitivno-bihevioralna terapija i Narrative Exposure Therapy for Forensic Offender Rehabilitation pokazali pozitivan utjecaj na povećanje prosocijalnog ponašanja i smanjenje "apetitivne agresije" možda postoji potencijal učenja prosocijalnog ponašanja i povećanje empatiziranja uporabom životinja. Kako je empatija kompleksan konstrukt čije je poticanje isto tako

kompleksno te kako su u pitanju djeca, korištenje indirektnih metoda učenja vještine empatiziranja možda je prikladniji pristup. Sprinkle (2008) je u svom istraživanju učinkovitosti korištenja pasa u školskom okruženju kao oblika prevencije i/ili interveniranja kod agresivnog ponašanja pronašla kako je program doveo do promjene stavova o nasilju, povećanja empatiziranja i smanjenja agresivnog ponašanja. Iako, pri ovakvom pristupu bi trebalo pažljivo birati sudionike i/ili osigurati mjere zaštite kako ne bi došlo do zlostavljanja životinja.

10. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada je bio prikaz aktualnih spoznaja o problemu djece vojnika na način definiranja problema na međunarodnoj razini te prikaza značajnih obilježja konteksta i posljedica. Kako bi se što cjelovitije prikazao problem djece vojnika najprije je bilo nužno prikazati temeljna obilježja problema djece vojnika. Kako bi se ovo postiglo predstavljene su postojeće definicije djece vojnika, razvijeni međunarodni standardi koje se odnose na djecu vojnika, te incidencija i fenomenologija problema. Uočava se kako se definicije i razvijeni standardi mijenjaju usporedno s razvojem znanja o problemu djece vojnika te su osjetljivi na promjene u fenomenologiji djece vojnika. Također, uočava se kako je problem djece vojnika obuhvaćen nizom standarda bilo da je u pitanju direktna usmjerenost na problem ili obuhvaćenost određenih aspekata problema. Ipak, usprkos nizu razvijenih standarda uočava se kako se najčešće procjenjuje kako je broj djece vojnika u porastu. Ovo upućuje na potrebu dodatnih napora u području prevencije problema u smislu unaprjeđenja standarda, mehanizama nadzora primjene standarda te razvoja i primjene drugih mjera. Nadalje, opisani su dosada identificirani etiološki čimbenici problema, opisane su faze korištenja djece vojnika i opseg posljedica problema. Temeljem pregleda etioloških čimbenika moguće je uočiti kako je objašnjenje pojave djece vojnika kompleksno područje koje uključuje čimbenike koji se mogu smjestiti u svojevrsan ekološki sustav od onih na makro razini koji primjerice uključuju nestabilnost države do onih individualnih kao što su primjerice djeca u riziku. Pregledom aktivnosti unutar faza korištenja djece vojnika može se uočiti kako faze regrutacije, treninga i indoktrinacije te naposljetku iskorištavanja uključuju niz aktivnosti koje se razlikuju ovisno o oružanom sukobu no, nedvojbeno predstavljaju zlostavljanje i iskorištavanje djece. Također, sam opseg posljedica ukazuje na štetnost ovakve prakse.

Općenitim pregledom dosadašnjih istraživanja i spoznaja uočava se kako su ona temeljena na studijama slučaja te najčešće uključuju pojedine države i vrlo uske fokuse istraživanja. Stoga je potrebno provesti sveobuhvatnija istraživanja koja će omogućiti donošenje zaključaka koje će biti moguće generalizirati na cjelokupni problem. Ovo posljedično može doprinijeti razvoju primjerenijih standarda i drugih mjera za nošenje s ovim problemom.

Nadalje, specifičan fokus ovog rada odnosio se na napore koji su usmjereni na reintegraciju djece vojnika te na razvoj intervencija u radu s djecom vojnicima. Pregledom postojećih napora može se uočiti kako u njima sudjeluje velik organizacija te kako se opseg intervencija konstantno razvija te kako je utemeljen na rezultatima prijašnjih istraživanja. Također, u ove svrhe je izrađen niz priručnika koji identificiraju ključna područja djelovanja.

No, pregledom literature uočeno je kako su određena područja problema djece vojnika zanemarena. Područja na koja bi trebalo dodatno obratiti pažnju, u smislu dodatnog istraživanja ovih područja i pružanje dodatne pažnje pri interveniranju, uključuju specifične probleme djevojčica, primjereno seksualno ponašanje i spolno zdravlje, prilagodbu intervencija različitim dobnim skupinama, psihotične simptome, suicidalne misli, krivnju te specifične probleme koji su posljedica indoktrinacije. Pregledom literature se stječe dojam kako se problemu indoktrinacije te njenim posljedicama posvećuje malo pažnje. Posljedice indoktrinacije mogu uključivati militantno i agresivno ponašanje, identifikaciju s agresorom i slično. Ovi problemi su obuhvaćeni nizom postupaka koji se indirektno nose s posljedicama indoktrinacije kao što je odvajanje djece od nadređenih, povezivanje s obitelji i stvaranje ponovne povezanosti s njima, konkretne terapije koje obuhvaćaju probleme agresivnog ponašanja i stvaranja novog identiteta (Companion Recovey Model, Narrative Exposure Therapy for Forensic Offender Rehabilitation i kulturalno prilagođena Kognitivno-bihevioralna psihoterapija). Ipak, nedovoljno je pažnje posvećeno objašnjenju procesa indoktrinacije kod djece vojnika i povezanosti različitih oblika indoktrinacije sa promjenama u ponašanju i razmišljanju. Razjašnjavanje procesa indoktrinacije i promjena koje su posljedica indoktrinacije može uputiti na mogućnosti u razvoju intervencija koje su usmjerene specifično na posljedice indoktrinacije. Kao pristup istraživanju ovakvih iskustava djece možda bi bilo primjereno koristiti kvalitativnu metodologiju kako bi se dobio uvid u razmišljanja djece i percepciju ovih iskustava. Kvalitativna metodologija se „nameće“ kao primjereni istraživački pristup obzirom na veličinu uzorka, ali i na razinu obrazovanja djece vojnika. Također, određeni kvalitativni pristupi/metode imaju i svojevrсни terapijski učinak. Ovakva istraživanja mogu poslužiti kao procjena potreba tretmana. Naposljetku, još jedno područje koje je zanemareno je područje delinkvencije djece vojnika i procjene rizika budućeg delinkventnog/devijantnog ponašanja.

Kao mogućnost daljnjeg razvoja intervencija ponuđen je Trening socijalnih vještina kao pristup koji je usmjeren na snage djece vojnika i njihovo poticanje, korištenje životinja u poticanju vještina empatiziranja i prosocijalnog ponašanja te poticanje prosocijalnog ponašanja i povezivanja sa zajednicom volontiranjem u zajednici.

Zaključno može se reći da je problem djece vojnika značajan problem što je vidljivo u količini pažnje koja mu je posvećena od strane međunarodnih organizacija i drugih aktera. Vojnička služba je nešto posve nespojivo sa pojmom djeteta i razdobljem djetinjstva koje uobičajeno predstavlja razdoblje sigurnosti i razvoja. Vojničko iskustvo, obzirom na posebnu ranjivost djece, ima dalekosežne posljedice na dobrobit i razvoj djece te na društvo u kojem se događa.

Iako postoji znatan napredak u razvoju standarda, istraživanja problema i razoružanja, demobilizacije, reintegracije i rehabilitacije djece vojnika, činjenica kako je regrutacija i korištenje djece vojnika i dalje prisutno upućuje na potrebu ulaganja kontinuiranih napora kako bi se ova skupina djece pravovremeno zaštitila te kako bi se cjelovitije odgovorilo na njihove potrebe.

11. LITERATURA

1. Alfredson, L. (2002). *Child soldiers, displacement and human security*. Preuzeto 2. travnja 2016, s internetske stranice: https://scholar.google.hr/citations?view_op=view_citation&hl=hr&user=Zc3O_PIAAAAJ&citation_for_view=Zc3O_PIAAAAJ:u-x6o8ySG0sC
2. Amone-P'Olak, K., Lekhutlile, T. M., Meiser-Stedman, R., Ovuga, E. (2014). *Mediators of the relation between War Experiences and Suicidal Ideation among Former Child Soldiers in Northern Uganda: The WAYS Study*. Preuzeto 3. travnja 2016, s internetske stranice: <http://bmcp psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12888-014-0271-2>
3. Amone-P'Olak, K., Otim, B. N., Opio, G., Ovuga, E., Meiser-Stedman, R. (2015). War experiences and psychotic symptoms among former child soldiers in Northern Uganda: the mediating role of post-war hardships – the WAYS Study. *South African Journal of Psychology*, 45(2), 155-167.
4. Amone-P'Olak, K., Stochl, J., Ovuga, E., Abbott, R., Meiser-Stedman, R., Croudace, T. J., Jones, P. B. (2014). Postwar environment and long-term mental health problems in former child soldiers in Northern Uganda: the WAYS study. *Epidemiol Community Health*, 6(8), 425-430
5. Betancourt, T., Borisova, I., Rubin-Smith, J., Gingerich, T., Williams, T., Agnew-Blais, J. (2008). *Psychosocial adjustment and social reintegration of children associated with armed forces and armed groups: the state of the field and future directions*. Preuzeto 20. lipnja 2016, s internetske stranice: <http://psychologybeyondborders.org/wp-content/uploads/2013/08/RPCGA-CAAFAG-REPORT-FINAL-JULY-2008.pdf>
6. Betancourt, T., Borisova, I., Williams, T. P., Meyers-Ohki, S. E., Rubin-Smith, J. E., Annan J., Kohrt, B. A. (2013). Research Review: Psychosocial adjustment and mental health in former child soldiers – a systematic review of the literature and recommendations for future research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*-54(1), 17-36.
7. Boyden, J. (2003). The Moral Development of Child Soldiers: What Do Adults Have to Fear?. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 9(4), 343-362.
8. Cherwon, B. (2014). *Child soldiers in Africa: a case study of Uganda and South Sudan*. Magistarski rad. Kenija: University of Nairobi in Nairobi.

9. Courtney, J. (2010). The Civil War That Was Fought by Children: Understanding the Role of Child Combatants in El Salvador's Civil War, 1980–1992. *Journal of Military History*, 74(2), 523-56.
10. D'Alessandra, F. (2014). *The Psychological Consequences of Becoming a Child Soldiers: PostTraumatic Stress Disorder, Major Depression, and Other Forms of Impairment*. Preuzeto 30. ožujka 2016, s internetske stranice: http://carrcenter.hks.harvard.edu/files/carrcenter/files/dalessandra_pshychol_cons_of_childsoldiers.pdf
11. Debchaudhury, S. (2014). No Freedom from Fear: Child Soldiers in Burma. *The Global Studies Journal*, 7(3), 41-51.
12. Denov, M., Marchand, I. (2014). "One Cannot Take Away the Stain": Rejection and Stigma Among Former Child Soldiers in Colombia. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 20(3), 227-240.
13. Ertl, V., Pfeiffer, A., Schauer-Kaiser, E., Elbert, T., Neuner, F. (2014). The Challenge of Living On: Psychopathology and Its Mediating Influence on the Readjustment of Former Child Soldiers. *PLoS ONE*, 9(7), 1-11.
14. Ferić, M., Kranželić Tavra, V. (2003). Trening socijalnih vještina - planiranje, primjena i evaluacija. *Kriminologija & socijalna integracija*, 11(2), 143-150.
15. Ferić, M., Kranželić, V. (1999). Evaluacija programa treninga socijalnih vještina. *Kriminologija & socijalna integracija*, 7(1), 111-118.
16. Gagro, S. F., Poropat, L. (2015). Uloga i aktivnosti tijela Ujedinjenih naroda u zaštiti djece u oružanim sukobima. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 36(2), 759-786.
17. Gregory, J., Embrey, D. G. (2009). Reducing the Effects of Profound Catastrophic Trauma for Former Child Soldiers: Companion Recovery Model. *Traumatology*, 15(1), 52-62.
18. Hermenau, K., Hecker, T., Schaal, S., Maedl, A., Elbert, T. (2013). Addressing Post-traumatic Stress and Aggression by Means of Narrative Exposure: A Randomized Controlled Trial with Ex-Combatants in the Eastern DRC. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 22(8), 916-934.
19. Huynh, K., D'Costa, B., Lee-Koo, K. (2015). *Children and Global Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

20. <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/C216BEBEEF8597E1C1256DAB002D9450-csusc-exploit.pdf> (dokument preuzet s internetske stranice 3. travnja 2016.)
21. http://www.child-soldiers.org/international_standards.php (dokument preuzet s stranice 5. lipnja 2016.)
22. <https://childrenandarmedconflict.un.org/countries/countries-caac/> (preuzeto s internetske stranice 7. lipnja 2016.)
23. http://www.dijete.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=107 (preuzeto s internetske stranice 3. kolovoza 2016.)
24. http://www.unicef.org/protection/option_protocol_conflict.pdf (preuzeto s internetske stranice 2. kolovoza 2016.)
25. <http://www.hup.hr/medjunarodna-organizacija-rada-ilo-i-medjunarodna-konferencija-rada-ilc.aspx> (preuzeto s internetske stranice 1. kolovoza 2016.)
26. [http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/ujedinjeni-narodi-\(un\)--staro/ljudska-prava/](http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/ujedinjeni-narodi-(un)--staro/ljudska-prava/) (preuzeto s internetske stranice 10. kolovoza 2016.)
27. International Committee of the Red Cross (2012). *Child soldiers and other children associated with armed forces and armed groups*. Preuzeto 2. travnja 2016, s internetske stranice: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc-002-0824.pdf>
28. Kageni, M. G. (2009). *Good intentions, little effect: international norms and the use of child soldiers*. Magistarski rad. Ohio: College of Bowling Green State University in Bowling Green.
29. Katona, C., Robjant, K., Shapcott, R., Witkin, R. (2015). *Addressing mental health needs in survivors of modern slavery*. Preuzeto 16. lipnja 2016, s internetske stranice: <http://freedomfund.org/wp-content/uploads/2015-Addressing-the-Mental-Health-Needs-in-Survivors-of-Modern-Slavery.pdf>
30. Kazneni zakon, *Narodne novine* 125/11, 144/12, 56/15, 61/15.
31. Klasen, F., Oettingen, G., Daniels, J., Post, M., Hoyer, C., Adam, H (2010). Posttraumatic Resilience in Former Ugandan Child Soldiers. *Child Development*, 81(4), 1096-1113
32. Lee, A. J. (2009), *Understanding and Addressing the Phenomenon of 'Child Soldiers': The Gap between the Global Humanitarian Discourse and the Local Understandings and Experiences of Young People's Military Recruitment*. Preuzeto 2. travnja 2016, s internetske stranice: <https://www.rsc.ox.ac.uk/files/publications/working-paper-series/wp52-understanding-addressing-child-soldiers-2009.pdf>

33. Lorey, M. (2001). *Child Soldiers, Care & Protection of Children in Emergencies*. Preuzeto 3. travnja 2016, s internetske stranice: <http://www.savethechildren.org/atf/cf/%7B9def2ebe-10ae-432c-9bd0-df91d2eba74a%7D/CHILDSOLDIERSFIELDGUIDE.PDF>
34. Mukhar, R. (2014). Child Soldiers and Peace Agreements. *Annual Survey of International & Comparative Law*, 20(1), 1-28
35. Nagle, L. E. (2011). *Child Soldiers and the Duty of Nations to Protect Children from Participation in Armed Conflict*. Preuzeto 3. travnja 2016, s internetske stranice: https://www.researchgate.net/publication/44249638_Child_Soldiers_and_the_Duty_of_Nations_to_Protect_Children_from_Participation_in_Armed_Conflict
36. O'Callaghan, P., Storey, L., Rafferty, H. (2012). Narrative analysis of former child soldiers' traumatic experiences. *Educational & Child Psychology*, 29(2), 87-97.
37. Okebukola, E. O. (2014). Training Children for Armed Conflict – Where Does the Law Stand?. *International Criminal Law Review*, 14(3), 588-618.
38. Pravobranitelj za djecu RH (2006). *Prvo izvješće na temelju čl.8, st.1, Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe*. Preuzeto 6. kolovoza 2016, s internetske stranice: http://www.dijete.hr/index.php?option=com_joomdoc&task=cat_view&gid=947&Itemid=103
39. Pravobranitelj za djecu RH (2010). *Treće i četvrto periodično izvješće po članku 44., stavak 1., točka (b) Konvencije o pravima djeteta*. Preuzeto 6. kolovoza 2016, s internetske stranice: http://www.dijete.hr/index.php?option=com_joomdoc&task=cat_view&gid=947&Itemid=103
40. Preston, J. M. (2015). "If They Abduct You, You Don't Come Back": Understanding Ugandan Former Child Soldiers in the Context of Their Life. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21(3), 432-444.
41. Secretary-General on Children and armed conflict (2015). *Report of the Secretary-General on Children and armed conflict za razdoblje od siječnja do prosinca 2014. godine*. Izvješće je preuzeto 6. lipnja 2016. godine s internetske stranice http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2015_409.pdf
42. Singer, P. W. (2001). *Caution: Children at War*. Preuzeto 15. lipnja 2016, s internetske stranice:

<http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/2010winter/Singer.pdf>

43. Sprinkle, J. E. (2008). *Animals, Empathy, and Violence: Can Animals Be Used to Convey Principles of Prosocial Behavior to Children?*. Pristupljeno 28. lipnja 2016, s internetske stranice: <http://yvj.sagepub.com/content/6/1/47.short>
44. Stevens, J. A. (2014). The invisible soldiers: understanding how the life experiences of girl child soldiers impacts upon their health and rehabilitation needs. *Arch Dis Child*, 9(9), 458-462.
45. Tiefenbrun, S. W. (2007). Child Soldiers, Slavery and the Trafficking of Children. *Fordham International Law Journal*, 33(2), 417-486.
46. UN (2000). *UN Konvencija protiv organiziranog transnacionalnog kriminaliteta te dopunski Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovanja ljudima, posebno ženama i djecom ("Palermo Protokol")*. Preuzeto 5. lipnja 2016, s internetske stranice <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ProtocolTraffickingInPersons.aspx>
47. UNICEF (1997). *The Cape Town Principles and Best Practices*. Preuzeto 5. lipnja 2016, s internetske stranice: [http://www.unicef.org/emerg/files/Cape_Town_Principles\(1\).pdf](http://www.unicef.org/emerg/files/Cape_Town_Principles(1).pdf)
48. UNICEF (2007). *Paris Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups*. Preuzeto 1. lipnja 2016, s internetske stranice: <http://www.unicef.org/emerg/files/ParisPrinciples310107English.pdf>
49. UNICEF (2011). *Analiza stanja prava djece i žena u Hrvatskoj*. Preuzeto 5. kolovoza 2016, s internetske stranice: http://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Analiza_stanja_prava_djece_i_zena.pdf
50. United Nations Children's Fund, (2011). *Child recruitment by armed forces or armed groups*. Preuzeto 5. lipnja 2016, s internetske stranice http://www.unicef.org/protection/57929_58007.html
51. Vautravers, A. J. (2009). Why child soldiers are such a complex issue. *Refugee Survey Quarterly*, 27(4), 96-107.
52. Vindevogel, S., Schryver, M., Broekaert, E., Derluyn, I. (2013). War-related experiences of former child soldiers in northern Uganda: comparison with non-recruited youths. *Paediatrics and International Child Health*, 33(4), 281-291.

53. Waschefort, G. (2010). *Justice for Child Soldiers? The RUF Trial of the Special Court for Sierra Leone*. Preuzeto 3. travnja 2016, s internetske stranice: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2466123
54. Williamson, J. (2006). The disarmament, demobilization and reintegration of child soldiers: social and psychological transformation in Sierra Leone. *Intervention*, 4(3), 185-205.
55. Zakon o obrani, *Narodne novine* 73/13, 75/15, 27/16
56. Zakon o potvrđivanju fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe, *Narodne novine* 018-05/02-01/04